

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Arařtırmalar
Year: 8 - Number: 27 p. 185-212, Spring 2024

Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un Önde Gelen Selâtin Camilerinde Yapılan Dinî Merasimler ve Bu Merasimlerde İcrâ Edilen Dinî Mûsikî Formları*

Religious Ceremonies Held in the Prominent Selatine Mosques of İstanbul in the Ottoman Empire and the Religious Music Forms Performed in These Ceremonies

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1431140>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
03.02.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
13.03.2024

Makale Yayım Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Dr. Öğr. Gör. Mesut Engin
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
mstengin@gmail.com
ORCID: 0000 0002 4240 9459

Öz

Dünya ve İslâm kültür mirasında büyük bir yere ve öneme sahip olan Osmanlı Devleti'nin bu önemli varlığının sebeplerinden bir tanesi de İstanbul gibi dünya kültür tarihinde eşsiz bir yere sahip olan bir şehre sahip olmasıdır. Osmanlılar, fethettikleri andan itibaren diğer yerlerde olduğu gibi İstanbul'da da büyük bir imar faaliyetine girişmişlerdir. Bu faaliyetin en önde gelen unsuru camiler olmuştur. Müslüman olmaları ve ayrıca İslâm hâlifeliğini üzerlerinde bulundurmaları hasebiyle Osmanlılar, camilere daha da önem vermişlerdir. Öyle ki bu önem devletin en tepesinde bulunan padişaha kadar sirayet etmiştir. Başta namaz olmak üzere dinî vecibelerin yerine getirildiği ve bunun yanında dinî, sosyal ve kültürel daha birçok uygulama için elverişli olan camilerin bu özelliğinden çok iyi bir şekilde istifade eden Osmanlı padişahları, camiye Hz. Peygamber (SAV) zamanında olduğu gibi âdeta hayatın merkezine yerleştirmişlerdir. Dolayısıyla cami hayatla iç içe olmuş ve namaz dışındaki birçok dinî iş, işlem ve uygulama camide yapılır olmuştur. Biz de bu çalışmada öncelikle bu uygulamaların yapıldığı İstanbul'daki dört büyük selâtin camisini kısaca tanıttikten sonra, camide yapılmakta olan bu uygulamalardan olan bazı dinî merasimleri ve bu merasimlerde uygulanan dinî mûsikî formlarını ele almaya çalıştık. Çalışmada konuya katkı sağlayacağına inanılan arşiv belgeleri de kullanılmıştır. Metin içerisinde latinize edilmiş hâlleriyle kullanılan belgelerin asıllarına ekler kısmında yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İstanbul, Selâtin Camileri, Merasim, Dinî Mûsikî

Abstract

One of the reasons for the important existence of the Ottoman Empire, which has a great place and importance in the world and Islamic cultural heritage, is that it has a city like Istanbul, which has a unique place in the world cultural history. From the moment of their conquest, the Ottomans embarked on major construction activities in Istanbul, as in other places. The most prominent element of this activity was mosques. The Ottomans gave even more importance to mosques because they were Muslims and also had the Islamic caliphate. So much so that this importance spread to the sultan, who was at the top of the state. The Ottoman sultans, who made good use of this feature of the mosques, where religious duties, especially prayer, were performed, as well as being suitable for many other religious, social and cultural practices, built the mosque for Hz. They placed it at the center of life, as it was in the time of the Prophet (pbuh). Therefore, the mosque has become intertwined with life and many religious works, transactions and practices other than prayer have been carried out in the mosque. In this study, we first briefly introduced the four great sultan mosques in Istanbul where these practices were carried out, and then tried to discuss some of the religious ceremonies that are among these practices performed in the mosque and the religious musical forms applied in these ceremonies. Archival documents believed to contribute to the subject were also used in the study. The originals of the documents used in the text in their Latinized form are included in the appendices.

Keywords: Ottoman Empire, Istanbul, Selatine Mosques, Ceremony, Religious Music

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Engin, M. (2024). Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un Önde Gelen Selâtin Camilerinde Yapılan Dinî Merasimler ve Bu Merasimlerde İcrâ Edilen Dinî Mûsikî Formları. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 185-212.

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

GİRİŞ

İslâm dinî denildiğinde hiç şüphesiz akla ilk gelen temel öğelerden biri de camidir. Müslümanlar, Hz. Peygamber (SAV) ile büyük bir önem kazanan ve âdeta hayat ile iç içe olan bu önemli mekânlara son derece ehemmiyet vermişlerdir. Zira, Peygamber efendimiz (SAV) zamanında cami sadece namaz kılınan bir yer değil; dinî, sosyal, askerî, ekonomi vb. başka birçok meselenin konuşulduğu, tartışıldığı ve çözüme kavuşturulduğu yer olmuştur. Yine camiler ilk zamanlarından itibaren Hz. Peygamberin (SAV) önderliğinde birer eğitim yuvası hâline gelmiştir. İşte bu ve sayılacak daha birçok nedenden ötürü Müslümanlar hangi coğrafyada olurlarsa olsunlar “Allah’ın evi” olarak niteledikleri bu mâbetleri her zaman imâr ve ihyâ etmişlerdir.

İslâm medeniyetinin önemli temel taşlarından biri olan Osmanlı Devleti, İslâm dinini en güzel şekilde yaşamaya ve yaşatmaya çalışmıştır. Bunun içindir ki kuruluş amaçlarından en önemlisi Hz. Peygamberden kendilerine tevârüs eden İslâm dinini yeryüzüne hâkim kılmak olmuştur. Özellikle Yavuz Sultan Selim’le (1512-1520) birlikte 1517 tarihinden itibaren halifelik makamına sahip olan Osmanlı padişahları için bu kutsal görev daha da ehemmiyetli bir hâl arz etmiştir.

Müslümanlar, İslâm dinini yaşarken yaşatırken ve yaymaya çalışırken maddi-manevi birçok araçtan faydalanmışlardır. Yukarıda işlevlerine değindiğimiz cami de bu araçların en önemlilerindedir. Osmanlı Devleti’nde padişahlar da bu önemlerine binâen fethettikleri her yerde cami yapmışlardır. Bunun en güzel örneklerini de Hz. Peygamber’in (SAV) hadis-i şeriflerine konu olan İstanbul şehrinde görüyoruz. Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) zamanında Osmanlılar tarafından fethedilen İstanbul’da sayısız cami yapılmıştır. Bunların en büyüklerini padişahlar yaptırmaya gayret etmişlerdir.

Dünya kültür tarihinde âdeta bir merasim devleti hâline gelen Osmanlılar, devletin gücünü ve ihtişamını bu merasimler aracılığıyla bütün dünyaya göstermişlerdir. Uygulamada resmî, dinî ve kültürel birçok merasim yine devletin kalbi sayılan İstanbul’da icrâ edilmiştir. Müslüman bir ülke olmasından dolayı dinî birçok uygulama da merasim şeklinde yapılmıştır. Uygulanan bu merasimler için en elverişli yer, birçok işlevinden bahsettiğimiz cami olmuştur. Bu camilerden de büyük ve merkezi olmaları nedeniyle İstanbul’daki dört büyük selâtin camisi en etkin uygulama yerleri olmuştur.

Bu çalışmada yukarıda saydığımız bütün bu nedenlerden dolayı İstanbul’daki bu önemli dört büyük selâtin camisini kısaca tanıttıktan sonra, arşiv belgeleri ışığında bu camilerde icrâ edilen söz konusu dinî merasimler, dinî merasimlerde uygulanan ve merasimlerin olmazsa olmazı olan dinî mûsikî formları ele alınacaktır.

İstanbul’un Önde Gelen Selâtin Camileri

Fâtih Cami

Fâtih Sultan Mehmed’in İstanbul’un fethinden sonra kendi adına yaptırdığı cami ve külliye binalarından oluşan yapı, Bizans döneminden kalma On İki Havâri Kilisesinin yerine yapılmıştır. Burada diğer yapılarla birlikte simetrik bir şekilde inşâ edilen cami, bir külliye şeklinde İstanbul’un hem dinî hem de kültürel açıdan önemli mekânlarından olmuştur (Eyice, 1995: 244).

Fâtih Cami külliyesinde bulunan yapılar şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: “Caminin iki yanında bulunan medreseler, bunların önünde yer alan tabhâne, karşı tarafta dârüşşifâ, daha ileride bir çarşı ve bir de hamam.” Ancak külliye içerisinde yer alan birimler günümüze kadar varlıklarını koruyamamışlardır (Eyice, 1995: 244).

İnşaatına 1463 yılında başlanan caminin yapımı 1470’e kadar devam etmiştir. Mimar Atîk Sinan tarafından yapılan cami ve külliyesi, XV. yüzyılda İstanbul’da inşa edilen ilk selâtin camisidir. 1509 senesinde meydana gelen depremde cami kubbesi hasar almış, külliye de bulunan dârüşşifâ, imâret ve medrese kısımları da büyük zarar görmüştür. 1557 ve 1754 depremlerinde de hasar gören cami, onarım görmüşse de 1766 depreminde büyük kubbesi tamamen yıkılmış, duvarları onarılamayacak derecede harap olmuştur. Fâtih cami aynı yerinde yeni bir plana göre 1767 yılında tekrar inşa edilmiş ve 1771 yılında ibadete açılmıştır. Günümüz Fâtih Cami’si ilkinden farklı olmakla birlikte ilk camiden bazı izler ve kalıntılar mevcuttur. XIX. yüzyıla kadar tek şerefeli olan minarelere bu yüzyılda bir şerefede daha eklenmiş ve boyları da uzatılmıştır. Caminin kible tarafında bulunan başta Fâtih Sultan Mehmed olmak üzere pek çok kişinin medfûn olduğu hazîre bulunmaktadır (Eyice, 1995: 244-246).

İlk dönemlerde kiliseden camiye dönüştürülen Ayasofya’dan tefrik edebilmek için cami cedid (yeni cami) şeklinde zikredilen Fatih Cami’nin en önemli özelliği “büyük bir külliye içerisinde” inşa edilmiş olmasıdır. Camiyle birlikte külliye içindeki diğer yapılar da Mimar Atik Sinan diye bilinen Sinanüddin Yusuf b. Abdullah tarafından yapılmıştır (Akkanat, 2010: 5). “Fatih Sultan Mehmed’in bir diğer mimarı

“Ayas” adındaki mimardır.” Caminin bu mimar tarafından da yapılmış olma ihtimali vardır. (Yüksel, 1966: 56). Hatta camiyi her ikisi birlikte imar etmiş de olabilirler (Ayverdi, 1954:113).

Günümüzde Fatih Cami ilk yapıldığı şeklienden daha farklı bir hâl arz etmektedir. Caminin ibadet yerini örten kubbe yeniden dört yarım kubbe ile desteklenmiştir. Bu haliyle Fatih Cami yeniden inşa edilirken Şehzâde Cami planı örnek alınmıştır. (Saatçi, 2018: 250). Bununla birlikte caminin “giriş kapısı, 22 kubbeli revakların kuşattığı avlu, avlu duvarları, avluda bulunan şadırvan, mihrap, minarelerin kaide kısımları ve güney doğudaki çorba kapısı” gibi yerler ilk camiden kalmaz (Yüksel, 1966: 59).

Bayezid Cami

Bayezid Cami, Bizans döneminde şehrin en büyük meydanı olan “Forum Tauri”nin bir köşesine Sultan II. Bayezid (1481-1512) tarafından yaptırılmıştır. Külliye şeklinde inşa edilen camide, aynı zamanda türbe, aşhâne, imaret, sıbyan mektebi, tabhâneler, medrese, hamam ve kervansaray da yer almıştır. Caminin yapımına 1501’de başlanmış ve cami 1505’te tamamlanmıştır (Eyice, 1992: 45).

Bayezid Cami’nin avlusuna baktığımızda avlunun üç kapısı olup hepsinin üzeri ayet-i kerime levhalarıyla süslenmiştir. Avlu renkli mermer direklerinin ve kırmızı, beyaz kemer taşlarının uyumlu renkleriyle döşenmiştir. Bu uyum renkli mermerlerin vermiş olduğu güzellik ile tamamlanmıştır. Ortaya da geniş bir şadırvan konulmuştur. Ana kapının üstü taçlıdır ve ince mermer işçiliğiyle yapılmıştır. Minareleri iki ayrı uca konduğundan birbirlerinden uzaktır. Bir tanesi eski hüviyetini hâla muhafaza etmektedir. Caminin tarihinin yazılı olduğu kitabe, şadırvanın bulunduğu avluda esas giriş kapısının üzerindedir. Yazı dönemin büyük sanatkarlarından Şeyh Hamdullah’a aittir (Koçu, 1966: 62).

İstanbul’da çeşitli zamanlarda meydana gelen depremlerde ve büyük yangınlarda Bayezid Cami ve etrafı zarar görmüştür. Caminin kible tarafında II. Bayezid’in türbesi ile birlikte XVIII ve XIX. yüzyıllarda yaşamış pek çok kişinin gömüldüğü hazire vardır. İstanbul’un merkezi bir yerinde bulunduğundan çeşitli iş koluna mensup ticaret ehli Bayezid Cami avlusu ve etrafında toplanmıştır. Bu nedenle ramazan aylarında “Ramazan Sergisi” adıyla bir pazarın kurulması bu bölgenin ayırt edici özelliklerindendi (Eyice, 1992: 46-47). Esasen İstanbul’un bütün büyük camilerinin avlusuna her ramazan ayında birer sergi-pazar kurulurdu. Ne var ki en iyisinden, en nefisinden, en güzelinden çeşitli “yiyecek, giyecek, içecek, tütün, ağızlık, tesbih, kumaş, cam eşya ve kitab’ın” satıldığı bu ramazan sergilerinin en zengini ve en üstün olanı Bayezid Cami’nde kurulmuş idi (Koçu, 1966: 62).

Süleymaniye Cami

İstanbul’un Süleymaniye semtine adının veren, XVI. yüzyılda Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından Mimar Sinan’a yaptırılmış olan cami ve külliyyeden müteşekkil yapı içerisinde camiyle birlikte “medreseler, dârülhadis, tıp medresesi ve şifâhâne, dârülkurrâ, sıbyan mektebi, imaret (dârüzziyâfe ve tabhâne), han, hamam, türbeler” bulunmaktaydı (Mülayim, 2010: 114-115). Caminin temel atma merasimine devletin ileri gelen yöneticileri, üst düzey dinî yöneticiler ve Sultan Süleyman katılmışlardır. Pek çok kurbanın kesildiği, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının giderildiği bu merasimde “mihrabın temel taşı” Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi tarafından konulmuştur (Uzunçarşılı, 1965: 33).

Süleymaniye Cami, “Sur içinde Vefa, Unkapanı, Eminönü, Tahtakale gibi canlı merkezlerin kuşattığı Süleymaniye semtinde, Beyazıt’tan Edirnekapı’ya uzanan eksenin kuzeyinde bir sırt yapan arazinin Haliç’e doğru eğimli yamacının en uygun yerine” 1550 yılında temeli atılmış ve yaklaşık yedi yıl sonra (1557) tamamlanmıştır. Külliye içerisinde diğer selâtin camilerinden farklı olarak padişahın türbesiyle birlikte, külliyyenin mimarı olan Mimar Sinan’ın da türbesi yer almaktadır. Padişah türbelerinin bulunduğu yerde müstakil bir türbe olarak türbesinin yapılması Mimar Sinan dışında hiçbir mimara nasip olmamıştır. Ancak Süleymaniye külliyesi haziresinde bulunan “Kanûnî ve Hürrem Sultan türbeleriyle yarışmayan, cami haziresinin uzağında, fakat külliye alanı içinde yer alan Mimar Sinan’ın türbesi saygı ölçülerinde yorumlanmıştır” (Mülayim, 2010: 114-118).

Cami mimarisinin ön plana çıktığı külliye, İstanbul’un yedi tepesinden birine yapılmıştır. Cami hem Haliç’ten hem Galata’dan hem de karşı kıyıda görülebilecek bir şekilde inşa edilmiştir. Tamamen Türk İslâm mimarisine uygun bir şekilde yapılan caminin “Bizans, Romanesk, Gotik ya da Rönesans tarzlarıyla ilintili herhangi bir yanı bulunmamaktadır (Cansever, 2005: 208).

Süleymaniye Cami, biri giriş kısmında biri de mihrap tarafında olmak üzere ortadaki büyük kubbenin iki yanına yarım iki kubbeyle âdeta Ayasofya’yı anımsatır. “Caminin asıl bölümü, revaklardan oluşan bir avluyla çevrilidir. Çok üstün mimari özelliklere sahip olan Süleymaniye kuşkusuz dünyanın en

güzel binalarından biridir ve mimarının tasarım ideallerinin güzide örneklerinden birini sunar” (Sezer, 2015: 281- 285).

Hemen hemen birçok Türk-İslâm Sanatları Tarihi uzmanına göre Süleymaniye Cami, “Osmanlı Türk mimarisinin klasik döneminin kriter olan bir yapısıdır. Bu camide yapılacak her türlü iş, işlem ve onarım yapının klasik mimari görünüşünü ve açık-kapalı mekân atmosferinde de klasik ifadenin muhafaza edilerek ileriki yüzyıllara taşınmasını zorunlu kılar” (Cantay, 2011: 84).

Sultan Ahmed Cami

Sultan Ahmed Cami ve külliyesi, “Sultan I. Ahmed (1603-1617) tarafından dönemin başmimarı Sedefkâr Mehmed Ağa’ya yaptırılmıştır. Külliye şeklinde inşa edilen yapı içerisinde cami, hünkâr kasrı, sıbyan mektebi, medrese, arasta, hamam, darüşşifâ, imâret-i âmire (mutfak, fırın, kiler, yemekhane), tabhâneler, han, dârülkurrâ, türbe, sebiller, çeşmeler, dükkanlar, odalar, mahzenler, kahvehane ve evler” bulunmaktadır (Çobanoğlu, 2009: 497).

Külliye yapacağı yer ile ilgili uzun bir arama sürecinin geçirildiği bilinmektedir. Bu uzun aramalar sonucunda At Meydanı’nın karşısında bulunan birçok saray ve köşk istimlak edilmiştir. Buna göre “İsmihan Sultan Sarayı, Semiz Ali Paşa Sarayı, Sokullu Sarayı, Kaptan Sinan Paşa Sarayı ve günümüzde caminin ana mekânının üzerinde bulunduğu alanda yer alan Ayşe Sultan sarayı” istimlak edilen yerlerdir (Arlı, 2018: 19).

Külliye içerisinde bulunan caminin inşasına 1609’da başlanmış, temel kazılırken Sultan Ahmed tarafından kullanılan “sapı güvez kadife kaplı ve üzeri gümüş motiflerle süslü olan kazma, Topkapı Sarayı müzesinde” sergilenmektedir (Öz, 1938: 26). Cami 1616 yılında ibadete açılmış ve 1617 yılında bütün birimleri ile tamamlanmıştır. Bu camide diğer selâtin camilerinden farklı olarak, padişahın namaz öncesi ve sonrası dinlendiği ve bazı işlerini de gördüğü “Hünkâr Kasrı” bulunmaktadır. Caminin güneydoğu köşesinde camiye bitişik bir şekilde imâr edilmiştir. İlk defa bu camide yapılan bu uygulama daha sonra inşa edilen camilerde yapılan hünkâr kasırları için bir örneklik teşkil etmiştir (Çobanoğlu, 2009: 498-501).

Osmanlı Devleti’nin en önemli ve büyük yapılarından biri olan cami, özellikle mimari yönden sanat tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Tezyininde kullanılan eşsiz çinileri de bunu göstermektedir. Yine camideki “minber, mahfil, minare, avize ve kandilleri” ile ilgili pek çok şiir dâhi yazılmıştır (Durmaz, 2023: 333). Bu camiyi diğer selâtin camilerinden ayıran en önemli özelliklerinden ikisi Osmanlı’nın ilk altı minareli ve içinin diğer camilere göre en fazla ışık alan camisi olmasıdır (Şehsuvaroğlu, 1954: 5).

Selâtin Camilerinde İcrâ Edilen Dinî Merasimler

Halifelik makamını uhdesinde bulundurması nedeniyle İslâm dünyasında önemli bir konuma sahip olan Osmanlı Devleti’nde gerek bu konumundan dolayı gerekse sultanların İslâm dinine olan bağlılıklarından dolayı dinî vecibeler titizlikle yerine getirilmeye çalışılmıştır. Başta namaz olmak üzere dinî vecibelerin birçoğunda cami önemli bir yere sahip olmuştur. Bu nedenle cami, merasim şeklinde yapılan diğer birçok dinî uygulamanın da yapıldığı mekân olmuştur. Osmanlı Devleti’nde bu merasimler özellikle yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız İstanbul’da bulunan, birçok yönüyle ön plana çıkan ve şehrin en büyük camilerinden olan dört büyük selâtin camisinde uygulanmıştır. Dinî özelliklerin ağır bastığı ve camilerde uygulanmış olan merasimler şu şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Cuma Selamlığı Merasimi

İslâm dininde erkeklere farz olan ve mutlak suretle camide cemaatle kılınması zorunlu olan namazlardan biri de Cuma namazıdır. Kaynakların çoğunda Cuma namazının, Hz. Peygamber’in (SAV) Mekke’den Medine’ye hicreti esnasında Kûba adı verilen yerdeki Ranûnâ vadisine geldiğinde farz kılındığı şeklinde bilgiler verilmektedir. Bu nedenle bu zamandan itibaren bütün İslâm aleminde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de cuma gününe ve Cuma namazına büyük ehemmiyet atfedilmiştir. Bu nedenle birçok İslâm ülkesinde cuma gününde resmî tatil uygulanmaktadır. Osmanlı Devleti’nde de “Tanzimat Döneminde 1935 yılına kadar aynı uygulama جاریydi (Karaman, 1993: 85-86).

Osmanlı Devleti’nde Yavuz Sultan Selim öncesi Cuma namazlarında herhangi bir protokol veya merasim uygulanmazdı. Yavuz Sultan Selimden itibaren halifeliğin Osmanlıya geçmesiyle Cuma namazları resmî bir hüviyet kazanmış ve “selamlık resmî” adı verilen Cuma selamlığı şeklinde bir merasimle kılınmaya başlanmıştır. Cuma günleri Cuma namazı “selamlık alayı” adı verilen bir alayla genellikle selâtin camilerinden birinde edâ edilirdi (İpşirli, 1993: 90, Özbilgen, 2011: 305). XVIII. yüzyıla

kadar selâtin camilerinde edâ edilen Cuma namazı bu dönemden itibaren selâtin camileriyle birlikte İstanbul'un sahilde bulunan camilerinde de kılınmıştır (İpşirli, 1993: 90-91).

Cuma namazının hangi camide kılınacağı önceden haber verilir ve bunun için gerekli tedbirlerin alınması istenirdi. Bu durum resmî olarak arşiv belgelerinde karşımıza şu şekilde çıkmaktadır.

“Beyoğlu Mutasarrıflığına”

“Cuma selamlık resmi âlisi bugün Ayasofya cami şerifinde icrây-ı muktezâ-ı irâde-i hilafet penâhilerinden bahren Sarayburnu iskelesine teşrif-i şahâneşerefvukû' bulunduğundan ... yerde avdet şahane ne cihetle henüz ... oynamıştır. Berrenşerefvukû' bulur ise oturunca ... icrâmûcib ... bulunması tevcîh olunur.”

...
“Cuma selamlık resmi âlisi bugün Ayasofya cami şerifinde icrâ buyurulan ... muktezâ-i irâde-i hazreti hilâfet penâhileri ... olunan tezkire ile tebliğ olunduğu berây-ı mâlûmât-ı beyan olunur.” (Osmanlı Arşivi (BOA), ZabtiyeNezâretiEvrâkı, [ZB], No: 00628, Gömlek No:00077, 002.).

Selamlık merasiminde sultan, beraberinde üst düzey devlet yöneticileri ile beraber ata biner, camiye giderdi. Camiye geldiğinde atından inen sultan'a görevliler eşlik eder ve aynı zamanda “yüksek sesle “Aleykeavnullah, maşallah, uğurun hayır ola, yaşın uzun ola, yolun açık ola, ikbâlin efvân ola, saltanatınla gururlanma, senden büyük Allah var” şeklinde alkış getirirlerdi. Yine camiye girmeden önce Sultan'ın ayakkabıları çıkarılır ve önüne terlik konulurdu. Daha sonra padişah, Hünkâr mahfillerinin ortaya çıkışından sonra “hünkâr mahfili”ne girer önceden burada hazırlanmış olan seccadesine oturur ve namazını da burada kılardı. Namazdan sonra aynı düzenle çıkılır, çıkışta ihtiyacı olan tebaaya çeşitli ihسانlar yapılır ve camiye gelişteki merasimin tekrar edilmesiyle saraya dönülürdü (Özbilgen, 2011: 305-306).

Ramazan ve Kurban Bayramları Merasimi

İslâm ülkelerinde bayramlar, bütün Müslümanlarca “yılda iki defa olmak üzere kutlanan Ramazan ve Kurban bayramlarıdır. Bu bayramlara “i'dü-l fitr ve i'dü-l edhâ” denilmiş, Osmanlı topraklarında da bu isimlendirme kullanılmıştır. Bunlardan ilki ramazan ayının sonunda halk nezdinde büyük bir coşku ile Osmanlı sarayında ise merasim şeklinde kutlanan “Ramazan Bayramı”, ikincisi ise hac ve kurban fârizasının da yerine getirildiği “Kurban Bayramıdır”.

Osmanlı Devleti'nde bayram merasimleri günler öncesinden başlardı. Muayede adı verilen ve sarayda başlayan bu kutlamalardan sonra bayram namazı için hazırlıklar başlardı. Sultanlar, namazı kılmak için yine tertip edilen bir alayla genellikle Sultan Ahmed bazen de Ayasofya camilerine hareket ederlerdi. (Uzunçarşılı, 2014: 198). Bu merasimde de Cuma selamlığında olduğu gibi padişahın seccadesi önceden camiye götürülürdü. Alay eşliğinde camiye gelen padişah namazdan sonra sarayda divan bayramlaşması için tekrar alay eşliğinde saraya avdet ederdi (Esad Efendi, 1979: 62-63). Kurban bayramlarında alay, saraya dönerken yolda da çeşitli kurbanlar kesilirdi (Karateke, 2017: 102).

Arşiv belgelerinde camiye gidiş ve geliş merasimleri karşımıza şu şekilde çıkmaktadır:

“Usûl-u mahrüşümûl saltanat-ı seniyyeden bulunduğu üzere muayed-i hümayûnu şâhâneresm-i âlisinin ... vech ile bâb-ı saâdet-i âliye bîşgâhında icrâsı husûsuna irade-i seniyye-i hazreti cihandârişerefsudür buyurulduğu halde dahil-i alây-ı vâla olan sadrazamları ve vükelây-ı feğam hazretleriyle memuriye saire sabah namazı vaktinde kubbe-i hümayûnmelûkânede mevcûd bulunarak mertebe-i alây-ı valâ ile hangi camie azimet tasmîmkarâne-i alây-ı cenâb-ı şehriyârı buyurulur ise ol camie tahrîkfehîmet şevket ve ba'deneday-ı iyd yine mertebe-i alây-ı valâ ile saray-ı hümayûn-û malûkâneye sevk seminedmübâye ve atîfet ve arz odasına bahş avdet buyurulduğu ... bilcümle erbâb-ı muayede yerli yerince saf arasına kıyam ve menzûrukudümü padişah dâr iğlâm oldukları cenab-ı teşrifâtanbilihbâr zat-ı şevketsemâtcihanbânî efendimiz bil devle vel ikbal edille-i hümayûn padişahânelerine zînetsâziçlâl buyurduklarında işbu mezkûre ile beraber takdîm kılınan suret-i tertibvech ile icrây-ı resm-i âliyye-i mezkûrde mübâderet kılınacağı ... ilm-i âliyeleri buyurulduktaki her halde emir ve ferman hazreti men lehil emrindir.” (Osmanlı Arşivi (BOA), İrâde Dahiliye, [İ. DH.] No: 01288, Gömlek No: 101366, 001.)

Bayram alayında padişah ve üst düzey devlet ricali bulunurdu. Alay camiye varınca, Cuma selamlığında olduğunun aynısıyla padişahın “ayakkabıları çıkarılır, ayağına terlik giydirilir ve padişah hünkâr mahfiline çıkarılırdı.” Namazdan sonra “yeniçeri ağası maiyetindeki askerleri Bâb-ı Hümayûn ile Orta Kapı arasındaki bölgeye dizer, padişahı burada karşılarlardı. Aynı düzen içinde saraya dönen alayda sadrazam ve diğer devlet erkânı padişaha Orta Kapı'ya kadar eşlik ederler ve bayram alayı” sona ererdi (Nutku, 1992: 265-266).

Yine başka bir arşiv belgesinde selâtin camilerinin başta kandiller olmak üzere çeşitli şekillerde tezyin edilmesi gerektiği, namazın ne şekilde ve nerede edâ edileceği şöyle açıklanmıştır:

“İstanbul Kadısına”

“İşbu şehri-i zilhicce-i şerifin ğurresi perşembe gününden sabit olmasıyla dokuzuncu cuma günü arife ve ... cumartesi günü iyd-i edhâ olmak lazım geleceğine dair olan i'lâm huzur-u ... nur'u hazreti padişahı ... arzı manzûru hilâfet nuşûr cenâbzillullahiye buyurulmuş ve iltizân ... üzere leyle-i mübâreke-i iyd mezkûrun bil cümle cevâmî' ve mesâcid-i şerife minarelerinin izâr-ı kenâdîl ile tezyîn olunması mu'tâd bulunmuş ... iktizâsinin icrâsına himmet olunması siyâkında tezkire”

“Makâm-ı valây-ı seraskeri ile bahriye nezâreticelîlesine”

“İyd şerifte top endağınınâdât-ı kadîmeden bulunduğu ve işbu zilhicce-i şerifinin dokuzuncu cuma günü arefe ve ... cumartesi günü iydedhâ olduğuna mebni arefe günü vakt-ı huzurdan ... ile iyd-i şerif mezkûrun dördüncü günü vakt-i huzura kadar mevâkı-ı mü'tattan ... vechiyle top ... attırılması bâbında.” (Osmanlı Arşivi, (BOA), SadâretMektubî Kalemi MühimmeEvrâkı, [A.] MKT. MHM.), No. 00403. Gömlek No: 00071. 001.).

“Devletli efendim hazretleri”

“Cenab-ı hak veli nimet bimenimiz padişahımız efendimiz hazretlerini şahane-i emsal bişehâbesiyle cihan dürüdefiyyeerikeyberây-ı şevket ve hilâfet buyursun bilütfüteâlâiyd-i edhâdan dolayı salât-ı iydin ferman buyurulacak cami şerifte edâsüstizâninahâviteşrifât-ı umumiyenezâreticelîlesindenî'ta kılınan mezkûremuâyede-i hümayûnresm-i âliyesine dair defteriyile beraber arz ve takdîm kılınmakla olbabda her ne vech ile irâde-i seniyye-i cenâb şehriyari şerefîmüteaallık buyurulur ise infâz hükmü âliyesineibtidâr olunacağı beyânıyla tezkire-i senâvireyyiterkîm olundu efendim. 07. Zilhicce. 1303.”

“Ma'rûzüçâkerikemîneleridir ki”

“Mebde-i dest ta'zîm işbu tezkire-i sâmiyye-i sadâretpenâhileriyle malğünmezkûre ve refetmenzûr-ü âli olmuş ve iyd-i saî'diftürda olduğu gibi emsâlîne tevfikeynicrây-ı icabı hususuna irade-i seniyye-i hazreti padişah şerefîmüteaallık buyurularak zikren uzun ... defter-i âli kılınmış olmakla olbabda emir ve ferman hazreti veliyyul emrindir. 09. Zilhicce. 1303.” (Osmanlı Arşivi, (BOA), İrâde Dahiliye, [İ. DH], No: 01004, Gömlek No: 079265. 001.).

“Salât-ı iyd-i edhânın ve muâyede-i hümayûn-u şahâneresm-i âlisinin tensib ve ferman buyurulacak cami şerif ve saray-ı melûkânedeedâ ve ifâsı hakkında her ne vech ile irâde-i seniyye-i hazreti tacdâriya muteallık ve şerefsudûr buyurulur ise muktezâyı ... icrâ olunmak üzere arz ve istizân buyurulması bâbında emir ve ferman hazreti veliyyul emrindir. 03. Zilhicce 1332.” (Osmanlı Arşivi, (BOA), İrâdeSadâret, [İ. A], No: 001, Gömlek No: 0055. 001.).

“Atûfetli efendim hazretleri”

“Cenâb-ı hak zât-ı hilâfetseman efendimiz hazretlerini müşâhed-i emsâl-ı kesîresiyleşerefbeğş ... hilâfet ve saltanat buyursun iyd-i meyâmebed-îdiedhânın ... hulûlunabinâen salât-ı iydin hangi cami şerifte edâ ve muâyede-i şâhâneresm-i âliyesinin hangi saray-ı hümayûnda icrası emir ve fermân buyurulacağına dair teşrifât müdürü ... mezkûresinelef'en arz ve takdîm olunmakla irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhiye ne vech ile şeref sudûr buyurulur ise mendük âliyesine infâz edileceği bâbiyle tezkirei senâvur-u terkîm kılını efendim. 03. Zilhicce 1332.”

“Ma'rûzüçâkerikemîneleridir ki”

“İşbu tezkire-i seniyye-i sadâretpenâhileri melûkâneyle beraber menzûr âli oldu. Zât-ı şevketsemân hazreti hilâfetpenâhinin iyd-i said-i edhânın birinci günü salât-ı i'di edâ için ezan saat ikindi dolma bahçe saray-ı hümayûnundanalây-ı valâ ile mahall-ı mezkûrden kâin valide cami şerifine azimet ve aynı suretle muaveret buyurmaları ve muâyede-i hümayûnresm-i âlisinde saat üç buçuk raddelerinde bermu'tâd saray-ı mezkûrda icrâsı mukarrer olduğundan vükelây-ı feğam hazerâtının salât-ı iydeden evvel dolma bahçe saray-ı şevket ihtivasında hazır bulunmaları ve alay tertibatında da ona göre icrası hususuna irade-i seniyye-i hazreti padişahı şerefîmüteaallık buyurulmuştur olbabda emir ve ferman hazreti lehul emrindir. 05. Zilhicce 1332.” (Osmanlı Arşivi, (BOA), İrâdeSadâret, [İ. A], No: 001, Gömlek No: 0055. 002.).

Mevlid Kandili Merasimi

Osmanlı Devleti'nde kandil kelimesi, kutsal gün ve gecelerde özellikle selâtin camilerinde kandiller yakılıp minareler tezyin edildiğinden bu gecelere verilen isim olmuştur. Bu geceler camilerde çeşitli merasimlerle kutlanmıştır (Ali Rıza Bey, 2017: 193).

Osmanlı topraklarında kandillerin isimleri arapça kullanımlarından mülhem gece manasına gelen “leyl” sözcüğü de eklenerek “genellikle leyle-i Kadr, leyle-i Berat.... şeklinde telaffuz edilmiştir.” Bu kandillerin kamerî takvimdeki sıralanışları şöyledir. “*Rebiü'l-evvel ayının on ikinci gecesi Mevlid Kandili, recep ayının ilk cumâsıRegâib Kandili, recep ayının yirmi yedinci gecesi Mirâç Kandili, şaban ayının on beşinci gecesi Berat Kandili, ramazan ayının yirmi yedinci gecesinde ise kandil olarak kutlanan Kadir Gecesi. Zikredilen rakamlar gecedен sonra gelen güne aittir*” (Bozkurt, 2001: 299). İsimlendirmede dikkat çeken bir husus var ki o da “Kadir Gecesi”nin kullanımı ile ilgilidir. Zira bu geceye Kadir Kandili değil de “Kadir Gecesi” denilmiştir. Öyle görünüyor ki bunun nedenlerinden biri “bin aydan daha hayırlı bir gece” olan kadir gecesinin diğer dört gecedен daha hayırlı ve üstün olduğuna dikkati çekmektir” (Koca, 2019: 13).

Osmanlıda kandil geceleri, kutsiyet atfedilen geceler olmakla birlikte bunun yanında cuma selamlığında yapılan uygulamalar gibi, padişahın bir nevi halkın içine karıştığı, halkın padişaha dilek ve şikâyetlerini söylemelerine fırsat tanınan zamanlardı. Bu nedenle yöneticiler tarafından camilerde yapılacak her türlü uygulama ve alınacak tedbirler konusunda çok itinalı davranılırdı (Aslan,2009: 199-231). Bu genel açıklamalardan sonra başta mevlid kandili olmak üzere diğer kandilleri kısaca açıklamaya geçebiliriz.

Osmanlı Devleti'nde Rebiü'l-evvel ayının 12'sinde icrâ edilen mevlid merasimlerinin elimizde başlangıç tarihiyle ilgili çok fazla malûmat olmamakla birlikte (Şeker, 2004: 479),vakfiyelerde yer alan bazı kayıtlara göre başlangıcının Osman Gazi (1299-1324) dönemini işaret ettiğini (Ali Seydi Bey, t.y.: 151), ancak özellikle Kanûnî Sultan Süleyman döneminden beri saray protokolünde yer aldığını (Şeker, 2004: 479), yeni eklemeler yapmak suretiyle II. Selim (1566-1574) ve bilhassa I. Ahmet dönemlerinde yarı resmî bir işlev kazandığını görmekteyiz (Ali Seydi Bey, t.y.: 151). Bundan sonra III. Murad (1574-1595) döneminde kesin olarak resmî bir şekilde icrâ edilmiştir. Nitekim III. Murad mevlid münasebetiyle bütün cami minarelerinde kandillerin yakılması ve mevlid okunması hakkında buyruk vermiştir (Şeker, 2004: 479). Bu durumu aşağıdaki arşiv belgelerinde de açık bir şekilde görmekteyiz.

“Yaksınlar, Allah mübarek eylesin.”

“Şevketli, kerâmetli, mehâbetli, kudretli velinimetim efendim Padişahım”

“İşbu rebüü'l-evvel ğurresibâlıru'ye sabit olmayıp lakin salı gününden mazbût olunmakla şeb-i miladi hazreti resûlümüctebââleyhis-selavât ezkâhâ işbu on ikinci cumartesi gecesi olmak iktizâ ettiği ve leyle-i mübâreke-i mezkûredemü'tâd üzere cevâmii şerife minaratında ikâdkenâdil ile tenvîruyûn müslimine mübâredet olunmasına hâvi selâtin-i izam nevverallahmurâked hem âli yevmi'l kıyam hazerâtının cevâmii şerifeleri ... başlıarınatenbîh olunması İstanbul kadısı efendi dâileri'lam etmekle ma'rûz huzuru âliyeleri kılınmıştır. Menzûru hümâyûnları buyuruldukta ferman şevketli, kerametli, mehabetli, kudretli veli nimetim efendim padişahım hazretlerindir.” (Osmanlı Arşivi, (BOA), Hatt-ı Hümayûn, [HAT], No: 00211, Gömlek No: 11361.00001.).

“Şehr-i hal rahmet iştimalin on ikinci günü menkabe-i mevlid ... mevrud hazret-i risaletpenâhî kiraat-ı resmi valâsının icrası usûl-u hasene-i saltanat-ı seniyyeden bulunduğundan ve işbu şehr-i mübarekin on ikisi gelecek perşembe gününe tesadiüf eyleyeceğine binâenyevm-i mezkûrda resm-i âliye-i şerifi'lezekurun her kılıldığı cami' şerifinde icrasına irâde-i seniyye-i hazreti hilafetpenâhî şerefsudûr buyurulur ise ona göre hazırlığı mü'tad olan zevâtın elbise-i i'diyeleriyle tahsis buyurulacak vakitte cami şerifte bulunup ancak zât-ı sâfîsadâretpenâhileriyle dahil âlây-ı vâla olan meclis-i âyân ve meclis-i mebûsan birinci reisleri ve vükelay-ı feğam hazerâtının icab eden mahallî âliyede bila içtima mertebe âlây valâ ile cami şerife azimet ve hitam resmi âliyede yine ol vech ile avdat buyurulmak üzere muamele-i mu'tâdenin icrâsı hakkında arz ve istîzân buyurulması bâbında emir ve ferman hazreti men lehlul emrindir. 03. Rebiü'l-evvel 1328.” (Osmanlı Arşivi, (BOA), İrâde Dahiliye, [İ. DH], No: 01480. Gömlek No: 075. 001.).

İslâm'a içten bir şekilde gönül veren ve hizmet eden, kalplerinde Hz. Peygamber'e (SAV) yüce bir muhabbet besleyen Osmanlı sultanları ve halkı, bu nedenle mevlid merasimlerine büyük ehemmiyet vermişler ve Hz. Peygamber'in mevlid-i şeriflerinde onu anmadan edememişlerdir (Türer, 2009: 360). Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde mevlid merasimlerine büyük önem atfedilmiştir. Mevlid merasimlerinin hem saray hem de halk nezdinde önemli bir yere sahip olması merasimlerin hem saray, konak ve evlerde

yapılan ve padişahın katıldığı merasimler, hem de selâtin camilerinde yapılan merasimler şeklinde ortaya çıkmasına neden olmuştur. İlk zamanlarda “Topkapı Sarayı’nın Ağalar Cami ve bazen de Çinili Köşk’te” icrâ edilen merasimler, daha sonraları başta Sultan Ahmed Cami ve diğer selâtin camileri olmak üzere başka birçok camide de kutlanmıştır (Şeker, 2004: 479).

Atûfetli efendim hazretleri

Âdet-i müstehsineden olduğu vecihle mahhâlin on ikinci günü menkıbey-i celiley-i viladet hazreti risâletpenâhıkıraatı resmi âliyesinin icrâsı istizânına cânib teşrifattan terkîm olunan mezkûre menzûr meâlmufûr hazreti melûkane buyurulmak için takdim kılınmış olmakla resm-i âli mezkûrun kılındığı camide ve tefriâtının bir mucib mezkûre icrâsı hakkında her ne vech ile emir ve ferman cenâb-ı cihanbâni muteallık ve şerefsudûr buyurulur ise ona göre herkes mubâderet olunacağı bâbiyle tezkireden senâvireyyi terkîm olundu efendim. 08. Rebiü'l-evvel 1272.

Ma'rûzûçâkerikemîneleridir ki

... tazim olan işbu tezkire-i sâmiyye-i isfâneleriyle zıkr olunan mezkûre meşmûl nazar meali eser hazreti padişahi buyurulmuş ve resmi âliyye-i mezkûrun bimenteâla cennet mekân Sultan Ahmet Han tâb-ı serâh hazretlerinin cami latiflerinde tefriâtının dahi bir mucib mezkûre icrâsı muteallık ve şerefsudûr buyurulan emir ve irâde-i tenbiyye-i cenâbcihanbâni muktezayı münifeden bulunmuş olabada mezkûre yine sâmiyye-i sağlılarına iâde kılınmış olmakla olabada emir ve ferman hazreti veliyyul emrindir. 09. Rebiü'l-evvel 1272. (Osmanlı Arşivi, (BOA), SadâretÂmedi Kalemî Defterleri, [A.] AMD], No: 00065. Gömlek No: 00099. 001.).

Regâib Kandili Merasimi

Regâib kandilinin ihyâ edildiği bu gece, belirli bir tarih zikredilmeden Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis-i şeriflerde sözü edilen “saygı gösterilmesi ve oruç tutulması tavsiye edilen haram aylardan (Bakara 2/17, Maide 5/2,97; EbûDâvûd, “savm”, 55; İbnMâce, “siyam”, 43)” olması ve recep ayının içerisinde bulunmasından metevellit İslâm dünyasınca muteber sayılmıştır (Tekeli, 2007: 535). Aynı zamanda Hz. Peygamber'in (SAV) bu gecede anne rahmine düştüğü öne sürülür. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde bu gece hem saray hem de halk nezdinde ruhuna uygun bir şekilde ihyâ edilirdi. Gecede yapılacak merasimler önceden ilan edilir, hazırlıklar yapılır ve tedbirler alınır. Top atışıyla herkes haberdar edilir daha sonra camilerde görev yapacak vaizler tarafından dinî sohbetler yapılarak gecenin yönetici-halk herkes tarafından bir arada samimi bir şekilde kutlanması sağlanırdı (Aslan,2009: 199-231).

Miraç Kandili Merasimi

Receb ayı içerisinde ihyâ edilen bir başka önemli kandil de “Miraç Kandili”dir. Râvîsinin Abdullah b. Mes'ud olduğu bir hadis-i şerife göre bu gecede, Hz. Peygamber tarafından iman edenlere üç hediye ulaştırılmıştır. Hediyelerin ilki beş vakit namazdır. Dolayısıyla beş vakit namaz bu gecede farz kılınmıştır. Diğer hediye, Allah'a ortak koşulmaması şartıyla günahkâr kulların affedileceği müjdesidir. Üçüncü hediye ise, bakara süresinin sonunda bulunan ayetlerdir. Bunun için bu gece de müminler tarafından layık-ı veçhiyle ihyâ edilen bir gece olmuştur (Bozkurt, 2001: 299).

Diğer kandillerdeki gibi Miraç Kandili'nde de tüm hazırlıklara evvelden başlanırdı ve bu resmî olarak duyurulurdu.

“Sene-i hâliye-i recebin ğurresi pazartesi gününden sabit olmasına nazârenşehir-i mezkûrûn yirmi yedinci cumartesi gecesi leyle-i mi'râcbâhize-i l ibtihâca müsâdıf olacağından âdât-ı müstehsineden olduğu üzere leyle-i mesûde-i mezkûrede bil cümle cevâmi' ve mesâcidi şerife minarâtının kenâdil ile tenviri hususuna dâir İstanbul kadılığından tanzim olunan i'lâmin gönderildiğine mutedammin adliye nezâreti celilesinden vârid olan tezkire melğûfesiyile beraber ledyel arzın mucibince irâde-i seniyye-i hazreti hilâfetpenâhi şerife muteallık buyurularak icab edenlere tebliğat icra kılındığı bu tezkere-i sâmiyye ezbâr edilmiş keyfiyet lazım gelenlere buyurulmuştur olabada.” (Osmanlı Arşivi, (BOA), Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri, [DH. KMS], No: 00044-1. Gömlek No: 00038. 001.).

Osmanlı Devleti'nde sultanlar bazen bu gecede ibadetleri özel olarak edâ etmişlerdir. Bu örneklerden birinde sultan III. Selim geceyi şu şekilde ihyâ etmiştir: “Padişah, III. Selim (1789-1807), öğle namazından sonra tebdile çıkmış, ikinci namazını Ayasofya'da kılmıştır. Akşam namazından sonra Ağalar Cami'ne gitmiş, burada miraciye okunmuş; zikir için davet edilen tarikat şeyhi ve dervişleri zikir merasimi icrâ etmişlerdir. Duadan sonra âdet olduğu üzere şeyhe kürk giydirilmiş, dervişlere de hediyeler verilmiştir. Hatm-i şerif tilaveti ve duadan sonra, yatsı namazı kılınmış ve padişah hareme geçmiştir.” (Beyhan, 2007: 42).

Berat Kandili Merasimi

Üç ayların ikincisi olan Şaban ayında kutlanan önemli gecelerdendir. Bu ayın on beşine tesadüf eden gecenin bu şekilde isimlendirilmesi, Allah'ın (c.c.) mağfiretine duyulan inançtır. Zira iman edenler bu gecede Allah'ın lütfu ve keremiyle bütün günahlardan berat edecekleri ümidiyle o'nun huzuruna çıkarlar ve ondan af ve mağfiret dilerler. Bu gecenin feyiz ve bereketiyle ilgili Hz. Peygamber (SAV) de önemli mesajlar vermiştir. Buna göre, “Allah Teâlâ -rahmetiyle- şabanın on beşinci gecesi dünya semasında tecelli eder ve Kelb Kabilesi koyunlarının kılları sayısından daha fazla kişiyi bağışlar.” (Tirmizi, “Savm”, 39; İbnMâce, “İkâme”, 191.) başka bir hadisinde de “Şabanın ortasında gece ibadet ediniz, gündüz oruç tutunuz. Allah o gece güneşin batmasıyla dünya semasında tecelli eder ve fecir doğana kadar, “yok mu benden af isteyen onu affedeyim, yok mu benden rızık isteyen ona rızık vereyim, yok mu bir musibete uğrayan ona âfiyet vereyim, yok mu şöyle, yok mu böyle!” der.” (İbnMâce, “İkâme”, 191) buyurmuştur (Ünal, 1992: 475).

Berat Kandili, yukarıda sözü geçen öneminden dolayı genellikle toplu olarak değil de daha çok bireysel bir şekilde ihyâ edilmiştir. Bunun için diğer kandillere oranla bu kandilde icrâ edilen merasimlerin azlığı göze çapmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti'nde her kandilde olduğu gibi bu kandilde de bilhassa haremde hareketli saatler yaşanmıştır (Aslan,2009: 199-231).

Kadir Gecesi Merasimi

Kadir Gecesi, sadece bu gecede yapılan dua, ibadet ve kutlamalarıyla Osmanlıda gayet büyük bir birikime sahip olmuştur. Zira bu gecenin ramazan ayının sonlarında olması başta ramazan ayında okunan Kur'an-ı Kerim hatimleri olmak üzere diğer birçok ibadet ve zikrin bu gecede yerine getirilmesine neden olmuştur. Bütün selâtin camilerinde “hâfızlar ve duahânlar”ca Kur'an okunur ve dualar edilirdi. Bu durum âdeta bir gelenek hâline getirilmiştir. Yine bu gecede camilerle birlikte tekkelerde de dinî sohbetler yapılır, bu sohbetlere üst düzey devlet erkânı da olmak üzere hemen hemen toplumun her kesimi katılırdı (Uzun, 2001: 126). Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi bu gece, aşağıda verdiğimiz arşiv belgesinde de kayıt altına alındığı gibi ramazan ayının sonlarına tesadüf ettiği için bir nevi bayramın da müjdecisi olarak görülmüştür.

“Seniyyü'l-himamâkerimu's-şiyemâ devletli, inâyetli, atâfetli efendim hazretleri”

“Tekmîlveselbir itibârıyla işbu gelecek ayın gecesi leyle-i mübareke-i kadir ve cuma günü dahil iydi-i saîdîfîtr olduğuna mebnîyyen faziletli İstanbul kadısı efendi dâilerinin bir kıta i'lâm-ı meşmûl nezâmekârem eser hazreti şahane buyurulmak üzere mersûlu sû' atâfetleri kılındığı ve sâye-i ihsan vâye-i cenâb-ı cihânânide nice nice âsân-ı şerifesi idrâkiyle cümlemizin mesrûruna dâvet-i haberîyyesite'diye ve tekrar olunacağı âlem âliyeleri buyurulduktan her halde lütûf ve irâdemahûl-u uhde-i mekârimâaddeleridir efendim.”

“Devletli, inayetli, atâfetli, ibhetli, veliyyü'l-neimkesirü'l-kerim efendim sultanım hazretleri”

“Enâmpirâyetâzim olan işbu tezkire-i âliyeleri ile i'lam-ı mezkûr işbe-i süreyyâ kevkebe-i cenâb-ı hilafetpenâhiyyeye arz ve takdîm meşmûllahzâ-i maâli ifade-i hazreti padişahı buyurularak i'lâm-ı mezkûr lef'eniâde olunmuş ve hemen cenâb-ı rabbi mecideyyâm-ı ömrü şevket ve ikbâl ve şahâneleri mesrâyet ve mezîd ve nice nice emsâline idrak ile evkât ve ezmânulyây-ı mulûkânemânend-i leyleti'l kadir ve iydi eylemek daveti haberîyye sîzebânzîbtezâkûr ve tediye kılınmış olduğu muhâd-ı âlemi ulyâları buyurulduktan olbabda emir ve hem hazreti veliyyul emrindir.” (Osmanlı Arşivi, (BOA), Hatt-ı Hümâyûn, [HAT], No: 01322, Gömlek No: 51649. 001.).

Osmanlı Devleti'nde, bu geceye mahsus kılınan ve aynı zamanda “tesbih namazı” adı verilen “Kadir Namazı”nı padişah ile halk beraber selâtin camilerinden birinde edâ ederlerdi. Namazın edâsı için camiye gidilirken Cuma selamlığında veya bayram alaylarında tertip edilen alaylar gibi “kadir alayı” adı verilen alay eşliğinde merasimle gidilecek camiye yol alınırdı. İhyâ edilen bu gece eğer senenin yazına denk gelmişse Topkapı Sarayı'ndan başka bir sarayda ikamet eden padişahlar Topkapı Sarayı'na gelerek burada iftar açtıktan sonra namaz kılmak için “Sultan Ahmet, Bayezid, Fatih, Süleymaniye camilerinden herhangi birine giderlerdi (Uzun, 2001: 126).

Kadir Gecesi'nde bu geceye mahsus olmak üzere selâtin cami minarelerine mahyalar çekilir, bunun yanında tek minaresi olan camilere de “kaftan giydirme” (Uzun, 2001: 126-127), (“minarelerin külâhlarından şerefelerinin alt kısımlarına kadar olan bölümlerin kandillerle aydınlatılması”) (Önal, 2015: 422), adı verilen bir uygulama yapılırdı. Keza Cami içleri bu geceye has aydınlatmayla göz alıcı bir hâl alır, yine bu geceye mahsus olan bilhassa selâtin camilerinde “mihrap üstünde iç mahya kurulması” uygulaması da önemli bir yer teşkil ederdi (Uzun, 2001: 126-127).

Burada şunu belirtmekte yarar vardır. XIX. yüzyıldan itibaren padişahların başta Beşiktaş olmak üzere sahil saraylara daha fazla rağbet etmeleri kadir gecesiyle birlikte yukarıda zikrettiğimiz kandillerin de daha çok sahilde bulunan camilere taşınmasına yol açmıştır (Önal, 2015: 423).

Merasimlerde İcrâ Edilen Dinî Mûsikî Formları

Cuma Selâmlığı Merasiminde Dinî Mûsikî

Osmanlı Devleti'nde cuma günleri namazın kılındığı selâtin camisinde öne çıkan önemli uygulamalardan biri “devirhân” adı verilen kâ'rilerin namaz başlamadan icrâ ettikleri ve gelenek hâline getirilen uygulamaydı. Bu kâ'rilerin en tecrübelerine “sermahfil” adı verilmiştir. Kur'an okunduktan sonra duayı sermahfil yapardı. Cuma selâmlıklarından birinde Sultan I. Abdülhamid (1774-1789) böyle bir ana denk gelmiş ve devirhân, sultanın geldiğini görünce Kur'an-ı Kerim tilavetini sona erdirdikten sonra ayağa kalkarak Müslüman savaşçıların her zaman üstün gelmeleri için dua etmiştir (Akgündüz, 2020: 451-452).

Müslüman coğrafyada ve Osmanlı Devleti'nde cumâ namazlarında icrâ edilen dinî mûsikî formlarından bir diğeri “*Bayram salâsı*” da denilen “*cumâ salâsı*”dır. “*Arapçada dua anlamında kullanılan salâ (salât), dinî mûsikî de Hz. Peygamber'e, Allah'tan rahmet ve selam dileğinde bulunma manaları da içeren ve belli bestesiyle okunan çeşitli güfteler için kullanılan adlandırmadır. Dinî mûsikîmizin cami mûsikîsi formları arasında bulunan ve Arapça güfteli olan çeşitli salâlar vardır. Bunlar icrâ edildikleri yere ve zamana göre sabah salâsı, cenaze salâsı, bayram salâsı, salât-ı ümmiyye şeklinde isimlendirilmişlerdir. Bayram salâsı aynı zamanda cumâ günleri de icrâ edildiğinden “bayram ve cumâ salâsı” adıyla beraber zikredilirler. Bu salâ, müezzinlerce hem bayram hem de Cuma namazından evvel “mahfil” denilen kendilerine ayrılmış bulunan bir yerden okunuyordu (Özcan, 1992: 268-269).*

Cumâ namazından evvel okunmuş olan bu salâların besteleri XVI. asırdan sonra kayıt altına alınmıştır. Kaydedilen bestelerden ilklerinden biri dinî mûsikîde önemli bir yere sahip olan Hatip Zâkirî Hasan Efendi'nindir. Söz konusu eser arşivlerde yer almaktadır (Koca, 2013: 145). Bayatî makamında icrâ edilen salâ, cumâ ve bayram namazlarından evvel hem minarede hem de cami içerisinde iki müezzin tarafından okunuyordu (Ak, 2011: 80).

Cumâ namazında, önceleri icrâ edilen ancak şimdilerde yapılmayan diğeri bir dinî mûsikî formu da “Tardıyye” dir. Kökü radiye sözcüğüne dayanan kelime “Radiyallahu anh” mânâsına gelir. Bu form, Osmanlı Devleti'nde minberde hutbe okuyan imamın, Arapça hutbe kısmında Hulafây-ı Râşidîn'in isimlerini zikrederken “müezzin veya müezzinlerin ahenkli ve makamlı bir şekilde “Radiyallahuanh” demeleri suretiyle uygulanırdı (Sarı, 2016: 21). Keza Osmanlı Devleti'nde cumâ namazında yapılan fakat günümüzde rastlayamadığımız başka bir form daha var ki o da “cumâ gülbank”ıdır. Bu uygulama Cumâ namazının ilk sünnetini müteakip Hz. Peygamber'e (SAV), onun ailesine ve arkadaşlarına, diğeri bütün peygamberlere, müezzinlerin kutbu olan Bilâl-i Habeşî ve onu takip eden cümle müezzinân'a, Cuma namazının edâ edildiği caminin banisine, yapımda emeği geçen herkese, başta imam olmak üzere caminin diğeri görevlilerine ve bütün müminlere dualar edilir, Fatiha sûresinden sonra müezzin tarafından “Ahzâb Sûresi'nin 56. ayeti okunur ve daha sonra salavat getirilip iç ezan okunduktan sonra gülbank sona ererdi. Bilhassa XVII. asırdan sonra yapılmış olan gülbanklarda “devirhânlar Kur'an okur, tarîfhânlar Hz. Peygamber'e salat ve camiye yaptırana duâ eder, daha sonra na'thân tarafından na'atlar okunurdu” (Koca-Turabi, 2017: 92-93).

Yukarıda saydığımız ve bazısının halen uygulandığı bazısının uygulamada olmadığı dinî mûsikî formlarını özetle şu şekilde sıralayabiliriz: Padişah'a alayla birlikte eşlik eden mehter ve mehterle birlikte okunan dualar. Cuma günlerine has, sadece o gün okunan ve namazdan bir saat önce icrâ edilen bir nevi dua olan “Cuma salâsı”. Namazdan önce okunan ve padişahın gelmesiyle birlikte nihayete eren Kur'an tilaveti ve getirilen tekbirler. Namaz vaktinin geldiğine işaret eden ve yine cumâyâ has iç ve dış ezan. Yine namazdan önce çeşitli na'tlar ve Kur'an aşırılarını ihtiva eden gülbanklar. Cuma namazının olmazsa olmazı olan ve tardıyye'yi de muhtevâ eden hutbe, hutbeyi müteakip namazın kılınması için getirilen kâmet. Namazın kılınması esnasında uygulanan kıraat ve son olarak yapılan tesbihatler.

Cuma namazı öncesi ve sonrasında ifâ edilen uygulamalar genellikle sırasıyla yukarıda zikrettiğimiz şekilde icrâ edilmiştir. Cuma günü icrâ edilen dinî mûsikî formlarının birçoğu, bilhassa İstanbul'da hem padişahların çoğunlukla Cuma namazlarını edâ ettikleri selâtin camilerinde hem de diğeri camilerde, uygulanan dinî mûsikî formunda uyulması gerekli kâide ve kurallara da dikkat edilerek söz konusu formların çoğu günümüze kadar taşınmıştır.

Bayram Merasimlerinde Dinî Mûsikî

Osmanlı Devleti'nde Bayram hazırlıkları günler öncesinden başlardı. Özellikle bayramdan bir gün önce ikinci ezanından sonra sarayda güzel bir gelenek hâline getirilen ve dinî mûsikîmizin önemli formlarından biri olan Kur'an-ı Kerim tilaveti ile başlamak önemli bir uygulamaydı.

“*Hazine-i Enderûn-u Hümayûnda vâki' ağalar cami şerifinde kemâ fil sâbuk arefe günleri eimme ve hutebânın gelerek hatm-i şerîficrâ eylemeleri irâde-i seniyye-i hazreti şahinşâh-ı iktizây-ı celilesindendir. 25. Ramazan 1300.*” (Osmanlı Arşivi, (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrâk, [TS.MA. e.]. No: 0594. Gömlek No: 0114. 001.).

Daha sonra bayram namazı için hazırlıklar yapılır padişahlar namazı kılmak için alay ile birlikte genellikle selâtin camilerinden olan Sultan Ahmed bazen de Ayasofya camilerine hareket ederlerdi (Uzunçarşılı, 2014: 198). Alay eşliğinde camiye hareket başlamadan önce nakibüleşraf tarafından yapılan duaya padişah ve orada hazır bulunanlar da katılırdı. Sonrasında şeyhülislâmın yaptığı dua eşliğinde alay hareket ederdi (Ertuğ, 2009: 461-462).

Osmanlı Devleti'nde bayram namazlarından önce dinî mûsikîmizin önemli formlarından olan ve önceki bölümde kısaca îzah etmeye çalıştığımız “bayram ve cumâ salâsı” en güzel şekliyle selâtin camilerinde okunmuştur. Salâ, içeriğinde “Allah'ı anma ve Hz. Peygamber'e salât-u selam getirme” olması hasebiyle dinî mûsikî alanında sergilenen güzel uygulamalardan biridir. Bunun yanında bayramlarda getirilen tekbirler de asırlarca başta selâtin camileri olmak üzere bütün camilerimizin kubbelerinde yankılanmıştır (Akpınar, 2014: 117).

Bayram günlerinde ve dinî gecelerde selâtin camileri, tekke ve dergâhlarda da çeşitli dinî merasimler yapılırdı. Bu merasimlerde “nevbe merasimleri” denilen ve genellikle ritim eşliğinde Arapça kasideler, şuşullar ve çeşitli ilahîlerin icrâ edildiği uygulamalar olmuştur. “Bu nevbe fasılları genellikle Ramazan Bayramı'nda üç, Kurban Bayramı'nda ise iki defa düzenlenirdi” (Pakalın, 1993: 682).

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere bayramlarda selâtin camilerinde yapılagelen dinî mûsikî uygulamaları şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: cami içinde ve dışında okunan dualar, fatihalar, aşîrlar ve yine Kur'an-ı Kerim'deki çeşitli sûreler, bayram sabahında icrâ edilen bayram salâsı, bayram sabahı namazdan evvel ve namaz müteakip getirilen tekbirler, edâ edilen bayram namazı ve namazdan sonra okunan hutbe, cami ve dergâhlarda okunan “kasîde, şuşul ve ilâhîler, kurban kesimi sırasında getirilen tekbirler.

Kutsal Gün ve Gecelerde Dinî Mûsikî

Müslümanların devamlı yaptıkları ve alışkanlık hâline getirdikleri önemli uygulamalar vardır. İşte Müslümanların büyük bir hüşû içerisinde ihyâ ettikleri kutsal gün ve geceler bu güzel geleneğe örnek verilebilir. Müslümanlar, bu gecelere verilen büyük önemden dolayı kandil öncesi gerekli hazırlıkları yapıp, güzel ve temiz olan libaslar giyer, hoş kokular sürerlerdi. Yine dükkanların birçoğunda hoş kokulu, taze kandil simitleri satılmıştır. Bu gecelerde özellikle selâtin camileri ağzına kadar dolardı. Namaz öncesi ve sonrası çeşitli vaazlar verilir, Kur'an-ı Kerim, Mevlid-î Şerif (Baltacı, 1969: 22), ve ihyâ edilen söz konusu kandilin ruhuna uygun ilahîler ile aşağıda da değineceğimiz çeşitli dinî mûsikî formları icrâ edilirdi.

Osmanlı Devleti'nde ilk resmî mevlid III. Murad dönemine tesâdüf eder (Sezikli, 2013: 103). Selâtin camilerinin en büyüklerinden biri olan Sultan Ahmed Cami'nde yapılan bu merasim 1590 yılına denk gelmiştir (Özbilgen, 2011: 313-314). Bu merasimden önce öncelikle yatsı namazından sonra sarayda bir defa mevlid okunmuş sonrasında büyük merasim için Sultan Ahmed Camisine gidilmiştir. Daha sonraları mevlid sabah vaktinden öğle vaktine kaydırılmıştır (Karateke, 2017: 227). Âdet olduğu üzere mevlid merasimlerine öncelikle selâtin camilerinde kandil yakma işiyle başlangıç yapılırdı (Muradî, 2016: 37). Sonrasında öncelikle Fetih sûresi tilavet edilirdi. Padişah'ın merasime katılmasıyla birlikte ta'rîfhânlarca “ta'rîf” icrâ edilirdi. Mevlid okunmadan önce selâtin cami kürsü vaizleri tarafında çeşitli vaazlar da verilirdi. Vaaz bitiminde ise mevlidhânlar tarafından Osmanlı topraklarında büyük bir üne sahip “Süleyman Çelebi'nin meşhur “vesiletü'n-Necat” adlı manzum eseri irticali bir şekilde mûsikîyle okunurdu. Mevlid bitince mevlid duası okunurdu” (Esad Efendi, 1979: 23-24). Bununla birlikte Mevlid kandillerinde bütün İslâm coğrafyasında olduğu gibi İstanbul selâtin camilerinde “na't, münâcaat ve kasideler”in icrâ edilmesi uygulanan güzel âdetlerdendi (Ali Seydi Bey, t.y.: 151). İcrâ edilen mevlidlerde “Kur'an-ı Kerim okuyan “aşîrhânlar”, tevşîh ve ilâhî okuyan “tevşîhhânlar”, mevlid bahirlerini okuyan “mevlidhânlar” ve dua eden “duahânlar” şeklinde” dört grup yer almaktaydı” (Ak, 2011: 101-102).

Osmanlı Devleti'nde merasimlerle kutlanan ikinci gece “Regâib Kandili”nin olduğu gecedir. Bu kandilde, selâtin camilerinde ibadet öncesi ve sonrasında “recep ilâhîleri” denilen dinî mûsikî formu ön

plana çıkmıştır. Bu ilâhilerle birlikte diğer formlardan “tevşih, na’t ve Hz. Peygamber’i (SAV) anlatan ilâhiler icrâ edilmiştir (Uzun, 2007: 537).

Yine regâib gecesinde selâtin camilerinde uygulanan önemli formlardan biri de “Regâibiyye” dir. Besteli bir form olan regâibiyyelerin yazılmış olduğu nüshaların kenarlarına uygulanacak mûsikî ile ilgili bilgiler de ayrıca yazılmıştır. Bu bilgiler ışığında regâibiyyelerin genellikle “uşşak, acem, arazbar, tâhir” makamlarında icrâ edildiği görülmüştür (Uzun, 2007: 536). Âdât-ı mustehsineden olduğu üzere diğer kandil merasimlerinde olduğu gibi bu kandilde de merasimin icrâ edildiği selâtin camilerinde “recep ilâhileri” ve “regâibiyye” ile birlikte çoğunlukla mevlid-i şerif de okunurdu (Özcan, 2004: 484). Kezâ bu merasimlerde de aynı şekilde Kur’ân-ı Kerim ve çeşitli na’ter icrâ edilirdi (Aslan, 2009: 220).

Peygamber efendimizin mîrâcını konu edinen İsrâ ve Mirâç olayı İslâm coğrafyasında ve İslâm halifelliğini temsil eden Osmanlı topraklarında coşkuyla ifâ edilmiştir. Bu gecenin en önemli uygulaması manzum olarak yazılan ve daha sonra bestelenen mi’râciyelerin okunmasıdır. Osmanlı Devleti’nde bu formun husûsen bu gecelerde okunması âdeti XVIII. asırda “Kutbünnâyî Osman Dedenin (ö.1730) yazdığı” ve aynı zamanda bestesini yaptığı ünlü eserlerinden biri olan mi’râciyyeyi selâtin camilerinde icrâ etmesiyle başlamıştır. Bundan önce bu gecede genellikle geceye mahsus olan ve içinde mirâç bölümü de olan Muhammediyye formu icrâ edilirdi. Aynı şekilde bu gecede bunlara ek olarak “Kur’ân-ı Kerim, mevlid, salâ ve salâvatlar, mirâç ilâhileri, ilâhiler ve tevşihler de” icrâ edilirdi (Uzun, 2005: 135).

Mi’râciyye, Mirâç Kandili merasiminin yapıldığı gece veya bir sonraki günde genellikle selâtin camilerinde olmak üzere bazen de “mevlevihâne, dergâh ve daha başka yerlerde de icrâ edilirdi. Bu merasimlerde öncelikle İsrâ sûresinin baş tarafı okunur, Fatiha sûresi ile Kur’ân tilâveti sona erdirilir ve sonrasında mirâçhânlar tarafından mi’râciyye okunurdu. Mirâciye okunurken kürsünün altında oturan zâkirler tarafından içinde “sallû aleyh” terennümü bulunan kısmı hep birlikte mirâciyede okunan makama uygun olarak icrâ edilirdi. Yine altıncı bahirde bulunan mısra sonlarındaki “minna’ssalât” okunur, münâcât bölümünde ise “ıkbel yâ mucîb” sözleri okunurdu. Bununla birlikte bahir adı verilen her bölümde o bölümün içeriğiyle alakalı “tevşihler” icrâ edilirdi. En sonda ise çoğunlukla Necm sûresinin mirâç hadisesini konu alan ayetleri veya Bakara sûresinin bir bölümü tilâvet edilir, merasim nihayet mirâç duası okunarak son bulurdu (Uzun, 2005: 138). Arşiv belgelerinde Mirâç Kandili’nde yatısı namazını müteakip ayrıca Eyüp Cami’nde sakal-ı şerif ziyareti ve bununla birlikte Kur’ân-ı Kerim tilâveti yapıldığını da görmekteyiz.

“Mi’râc bahri-l ibtihaç hazreti risaletpenâhiyyeye müsâdaf olan dün gece Eyüb türbe-i şerîfesi açılarak ve badeli’sâ Eyüb Cami şerîfi baş imamı Akif Efendi tarafından cemaatalihye-i saâdetcenâb-ı nübüvvetpenâhi ziyaret ettirilerek müteâkiben şerbetler tevşiiylehatm-i şerif kıraatı ve deâvât-ı mefrûde-i hazreti hilâfetpenâhiye edâ ve tilâvet edilmiş ve o civarda kaim rifâi dergâh-ı şerîfinde de topçu dairesi reisi saniye mirliva Sezai Paşa ve matbah-ı âmire müdür muavini Mahmut Beyle bir hayli kesan hazır oldukları halde dervişandan bazılarına icazet verilerek saat dört buçuğa kadar icray-ı ayin olunmuş olduğu ... olbabda emir ve ferman hazreti men le hul emrindir.” (Osmanlı Arşivi, (BOA), Yıldız Perakende EvrâkıZabtiyeNezâretiMarûzâtı [Y.PRK.ZB.] No: 00014. Gömlek No: 00122. 001.).

Mübârek üç aylardan olan Şaban ayı içerisindeki son kandillerden olan Berat Kandili’nde aynı şekilde başta selâtin camileri olmak üzere bütün camiler kandillerle tezyin edilirdi. Bu gecede de “mevlid okunur, gecenin ruhuna uygun ilâhiler” icrâ edilerek huşû içerisinde ibadetler yapılır ve dua edilirdi. Aynı zamanda bu kandilde diğer kandillerden farklı olarak Mekke ve Medineye gönderilecek hediyeleri taşıyan “mahmil-i şerif” tekbîr ve salâvatlar eşliğinde sarayda gezdirilirdi (Aslan, 2009: 219-220).

Her ne kadar araştırılan kaynak eserlerde bu kandile dâir diğer kandiller kadar bilgi bulunamamış ise de elde edilen bilgilere dayanarak şu rahatlıkla söylenebilir: Osmanlı Devleti’nde diğer geceler gibi bu geceye de gerekli ihtimâmın gösterildiği aşikârdır. Bu nedenle diğer gün ve gecelerde yapılan uygulamaların bu gecede de yapıldığı söylenebilir. Dolayısıyla bu gece de icrâ edilen uygulamalar şu şekilde sıralanabilir: “Mevlid-i şerif, geceye uygun vaazlar, ilâhiler, dualar, mahmil-i şerif uğurlanması sırasında getirilen tekbirler”.

Üç ayların en sonucusu ve içerisinde barındırdığı oruç ibadetinden dolayı en faziletli sayılan ramazan ayının içerisinde bu faziletini daha da arttıracak bir de “bin geceye bedel” Kadir Gecesi mevcuttu. Osmanlıda özellikle selâtin camilerinde “güzel sesli hâfızların icrâ ettikleri Kur’ân-ı Kerim tilâvetleriyle, hep birlikte edâ edilen namazlarda imam ve müezzinlerin çeşitli makamlar kullanarak okudukları ezanlarla, seslendirilen ilâhilerle, salâ ve salâvatlarla gecenin feyiz ve bereketi daha da ziyâdeleşirdi (Ateş, 2018: 126). Ramazan ayı içerisinde okunmuş olan hatm-i şeriflerin bu gecede bağışlanmış bu bağışlar, selâtin

camileriyle birlikte değişik camilerde hâfızlar ve duâhânlar tarafından çok güzel bir şekilde dinî mûsikî de kullanılarak sanatsal bir çerçeve içerisinde tamamlamıştır. Bu gecede dua ve ibadetler selâtin camilerde sabaha kadar sürmüştür. Kezâ cami ve dergâhlarda vaazlar verilerek manevî atmosfer aynı şekilde sabaha kadar devam ettirilmiştir. Padişahların da iştirâk ettiği Kadir Gecesi'nde edâ edilen yatsı namazı diğer gecelere göre daha yoğun olur ve bu gecede manevî hava diğer gecelerin aksine üst düzey bir hâl alırdı. Nitekim bu gecede yine Sultanın da iştirâk ettiği bu geceye has “tesbih namazı” ve “Enderûn usulü terâvih” namazı edâ edilirdi (Uzun, 2001: 126).

Osmanlı Devleti'nde kılınmış olan “Enderûn usulü terâvih” namazında ve ramazan ayı süresinde selâtin camilerinde kılınan terâvih namazlarında namazdan önce, namazdan sonra ve namaz aralarında Sultan III. Selim zamanında bestelendiği ileri sürülen ve aynı zamanda “ramazâniye” denilen “ramazan ilâhileri” de okunurdu (Koca-Turabi, 2017: 94-95). Yine ramazan ayında selâtin cami minarelerinden içerisinde çeşitli dua ve isteklerin de olduğu dinî mûsikî formlarından “temcîd ve münâcâtlar” seslendirilirdi. Bilhassa Kadir Gecesi'nde bu formlar okunduğunda halk bunları dinlemek için selâtin camilerine akın ederdi. Zirâ bu formlarla halka âdeta bir mûsikî ziyafeti verilirdi (Sezikli, 2011: 411). Bilhassa Kadir Gecesi'nde ifâ edilen “sakal-ı şerif” ziyaretleri sırasında tekbirler getirilir, böylece Kadir Gecesi'nin feyzi ve bereketi daha da artardı (Ozansoy, 2019: 89). Bununla birlikte yine bu gecede söylenen tehliller de büyük bir öneme sahipti (Ozansoy, 2019: 89).

SONUÇ

Mûsikînin dinî amaçla kullanılması insanlık tarihi kadar eskidir. İlk insanlar tarafından önceleri doğaya hâkim olmak için kullanılmış olan ses dolayısıyla gürültü, medeniyet ilerledikçe ve insanlık geliştikçe artık estetik öğeler barındıran ve başta dinî duygular olmak üzere hayatın birçok alanında kullanılan bir araç olmuştur. Bu nedenle bir şekilde yüce olan varlıkla iletişime geçme yollarından biri ve hatta en önemlisi mûsikî olmuştur.

Müslüman olmadan önce Türklerde ilâhî bir güç olarak görülen mûsikî, kam, baksı ve şaman denilen din adamlarının aracılığıyla daha çok dinî amaçlı kullanılmıştır. Böylece büyük bir etkiye sahip olan mûsikî nedeniyle onu iyi bir şekilde kullanan din adamları toplumda önemsenen kişiler olmuşlardır. Bu etki, Türkler Müslüman olduktan sonra da ozanlar üzerinden bir şekilde devam etmiştir.

Türkler, Orta Asya'dan getirmiş oldukları kültürlerini gittikleri yerlerde de arttırarak devam ettirmişlerdir. Bu durum Türk kültürünün bir parçası olan Türk mûsikîsi için de geçerlidir. Türkler, Müslüman olduktan sonra da mûsikîyi yeni dinlerine uygun bir biçimde kullanmışlardır. Özellikle bunu yukarıda söz ettiğimiz gibi dinî hayatta da etkin bir şekilde kullanmışlardır.

Müslüman Türk devletlerinden biri olan Osmanlılar, başta namaz olmak üzere birçok dinî uygulamada Türk mûsikîsi makamlarını ve mûsikî uygulamalarını etkin bir şekilde kullanmışlardır. Bu uygulamaların bazıları özellikle cami merkezli olan namazda ezan, kamet, tesbihat, salâ, salât-u selam, Kur'an-ı Kerîm kıraati, hutbe, tardiyeye, mevlid, mirâciyye, regâibiyye, muhammediye, temcîd ve münâcat, durak, çeşitli ilâhiler vb. uygulamalardır. Çeşitli belgeler ve kaynaklar ışığında bu uygulamaların en güzel örneklerini de Osmanlı Devleti'nin kültür başkenti İstanbul ve İstanbul'un da en önemli camileri olan büyük selâtin camilerinde icrâ edildiğini görmekteyiz. Bu nedenle bu önemli mirasın ve bu önemli camilerin tanınması ve tanıtılması büyük ehemmiyet arz etmektedir.

Yazarlık Katkısı

Çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Ak, A. Ş. (2011). *Türk Din Mûsikîsi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Akgündüz, M. (2020). Osmanlı Döneminde Camilerde Kur'an Okunmasıyla İlgili Görevliler . *Diyânet İlmî Dergi*, 56(2), 443-458.
- Akkanat, C. (2010). Mehmet Âkîf'in Çocukluk Arkadaşı Olarak Fatih Cami. (Ed: D. M. Doğan). *Vefatının 73. Yılında Mehmet Âkîf Ersoy Bilgi Şöleni 4 Sempozyumu Bildiriler Kitabı* İçinde (s. 78-84). Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.

- Akpınar, H. (2014). İslâm ve Sanat Bağlamında Bazı Merasimler ve Mûsikî, İslâm ve Sanat . *Tartışmalı İlmî Toplantı Bildiriler Kitabı*. 07-09 Kasım 2014 (s. 111-120), Antalya: Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
- Aslan, H. (2009/7). Osmanlı İmparatorluğu'nda Mübarek Gün ve Gecelerden Kandiller. *İstem Dergisi*,0(13), 199-231.
- Ayverdi, E. H. (1954). Yine Fatih Cami'i. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 7(10), 103-115.
- Baltacı, C. (1969/2). Leyle-i Regâib . *İslam Medeniyeti Mecmuası*, 0(23), 21-22.
- Bey, A. S. (t.y.). *Teşrifât ve Teşkilâtımız*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 17, Kervan Yayınları.
- Bey, B. N. (2017). *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Beyhan, M. A. (2007). *Saray Günlüğü -25 Aralık 1802/ 24 Ocak 1809-*. İstanbul: Çetin Matbaacılık Yayınları.
- BOA, [DH. KMS]. 00044-1.00038. 001.
- BOA, [A.] MKT. MHM.]. 00403. 00071. 001.
- BOA, [A.]AMD]. 00065. 00099. 001.
- BOA, [HAT]. 00211. 11361.00001.
- BOA, [İ. A]. 001. 0055. 001.
- BOA, [İ. DH.]. 01288. 101366. 001.
- BOA, [İ. DH.]. 01004. 079265. 001.
- BOA, [TS.MA.e.]. 0594. 0114. 001.
- BOA, [Y.PRK.ZB.]. 00014. 00122. 001.
- BOA, [ZB]. 00628.0007. 002.
- Bozkurt, N. (2001). Kandil. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 299-302). İstanbul: Türkiye Diyaner Vakfı.
- Cansever, T. (2005). *Mimar Sinan*. İstanbul: Albaraka Türk Yayınları.
- Cantay, G. (2011). Fatih ve Süleymaniye Camileri'nin Restorasyon Uygulamalarının Sanat Tarihi Yönünden Değerlendirilmesi. (Ed. A. Şahin - M. Kurtoğlu). *2010 Vakıf Medeniyeti İstanbul Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri* İçinde (s. 83-89). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Çobanoğlu, A. V. (2009). Sultan Ahmed Cami ve Külliyesi. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 498-501). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Durmaz, G. (2023). Hâşimî'nin Tarih Kasidesindeki Sultan Ahmed Cami. (Ed. G. C. Öncel). *Sultan I. Ahmed Dönemi ve Bursa* İçinde (s. 326-334). Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Efendi, E. (1979). *Teşrifât-ı Kadîme*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 132, Kervan Yayınevi.
- Ertuğ, Z. T. (2009). Osmanlılar'da Teşrifat. (Ed. Y. Tiryaki). *Türk Dünyası Kültür Atlası Osmanlı Dönemi 1*. İçinde (428- 481). İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları.
- Eyice, S. (1992). Beyazıt II Cami ve Külliyesi. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (s. 45-47). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eyice, S. (1995). Fatih Cami ve Külliyesi. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 244-247). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İpşirli, M. (1993). Cumâ Selâmlığı. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 90-91). İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı.
- Karaman, H. (1993). Cumâ. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 85-87). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Karateke, H. T. (2017). *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koca, F. (2013). İslam Tarihi ve Medeniyetinde Salâlar ve Salâvatlar (Anadolu Örneği), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koca, F. (2019). Kandil Gecelerinde Okunan ilahiler ve Bazı Formların Listesi. *Turkish Academic Research Review*, 4(1),11-21.
- Koçu, R. E. (1966). İstanbul Camileri Beyazıt Cami. *Hayat Tarih Mecmuası*, 1(1), 59-62.
- Muradı, S. H. (2016). *İstanbul'un 12 Yılı (1754-1766)*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Mülayim, S. (2010). Süleymaniye Cami ve Külliyesi. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (s. 114-115). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Nutku, Ö. (1992). Bayram Alayı. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 265-266). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Özansoy, H. F. (2019). *Eski İstanbul Ramazanları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Önal, A. (2015). Payitaht İstanbul'da Osmanlı Merasimleri. (Ed. C. Yılmaz). *Büyük İstanbul Tarihi III*. içinde (s. 404-449). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öz, T. (1938). Sultan Ahmed Cami. *Vakıflar Dergisi*, 0(2), 24-28.
- Özbilgen, E. (2011). *Bütün Yönleriyle Osmanlı "Âdâb-ı Osmaniyye"*. İstanbul: İz Yayınları.
- Özcan, N. (1992). Bayram salâsı. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 268-269). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özcan, N. (2004). Mevlid. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 484-486). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Saatçi, S. (2018). Fatih Cami ve Külliyesi. (Ed. F. Başar). *Fatih Sultan Mehmet Han* içinde (s. 240-262). İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları.
- Sarı, M. A. (2016). *Türk Din Mûsikîsi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Sezer, Y. (2015). Süleymaniye Cami ve Külliyesi. (Ed. C. Yılmaz). *Büyük İstanbul Tarihi VIII*. İçinde (s. 278-289). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Sezikli, U. (2013). *Makamlarla Türk Din Mûsikîsi Eğitim Seti*. İstanbul: Dört Mevsim Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1954). Sultan Ahmed Cami. *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni Dergisi*, 9(152), 2-5.
- Şeker, M. (2004). Mevlid. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 479-480). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tekeli, H. (2007). Regâib Gecesi. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 535-536). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Turabi, F. K.-A. (2017). Cami Mûsikîsi. (Ed. A. H. Turabi). *Türk Din Mûsikîsi El Kitabı* İçinde (s. 92-93). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Türer, O. (2009). Osmanlı Sarayında İcrâ Edilen Mevlid Merasimi: Mevlid alayı, *Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed Uluslararası Sempozyum II.- 07-08 Mart 2009* (s. 359-364), Sakarya: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Uzun, M. (2001). Kadir Gecesi. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 126-127). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uzun, M. (2005). Mi'râciyye. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 135-139). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uzun, M. (2007). Regâibiyye. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 536-538). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1965). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, H. (1992). Berat Gecesi. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (s. 475-476). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yüksel, O. Ş. (1966/2). Fatih Cami. *Hayat Tarih Mecmuası*, 2(8), 53-59.

EKLER

Ek 1: Cuma Selamlığı Resmi İcrâ Edileceğinden Gerekli Tedbirlerin Alınması

مکتوبی قلمت بر مخصوص			
شماره	تاریخ	موضوع	محل
۱۷		به آقای مرفوعه	
<p>جمعه سلامه علمیه بر کوه ایا صوفیه جامع شریفه امریه فقهای اراده خلافتی صوفیه بر آسای بورنی اکتان شریفه خان شرفیه مرفوعه انجمنیه دره عدوت قضا نه جهه صوفیه انجمنیه - برآ شرفیه مرفوعه ایا اولی نه ای صوفیه نه ایا صوفیه ایا مرفوعه مرفوعه</p> <p>اگر در روز</p> <p>جمعه سلامه علمیه بر کوه ایا صوفیه جامع شریفه امریه صوفیه فقهای اراده صوفیه مرفوعه مرفوعه مرفوعه ان نه مرفوعه مرفوعه مرفوعه مرفوعه مرفوعه مرفوعه</p>			
OSMANLI ARŞİVİ ZB 628 77 2			

Ek 2: Ramazan Bayramı'nda Yapılacak Muayede-i Hümâyûna Dair

4

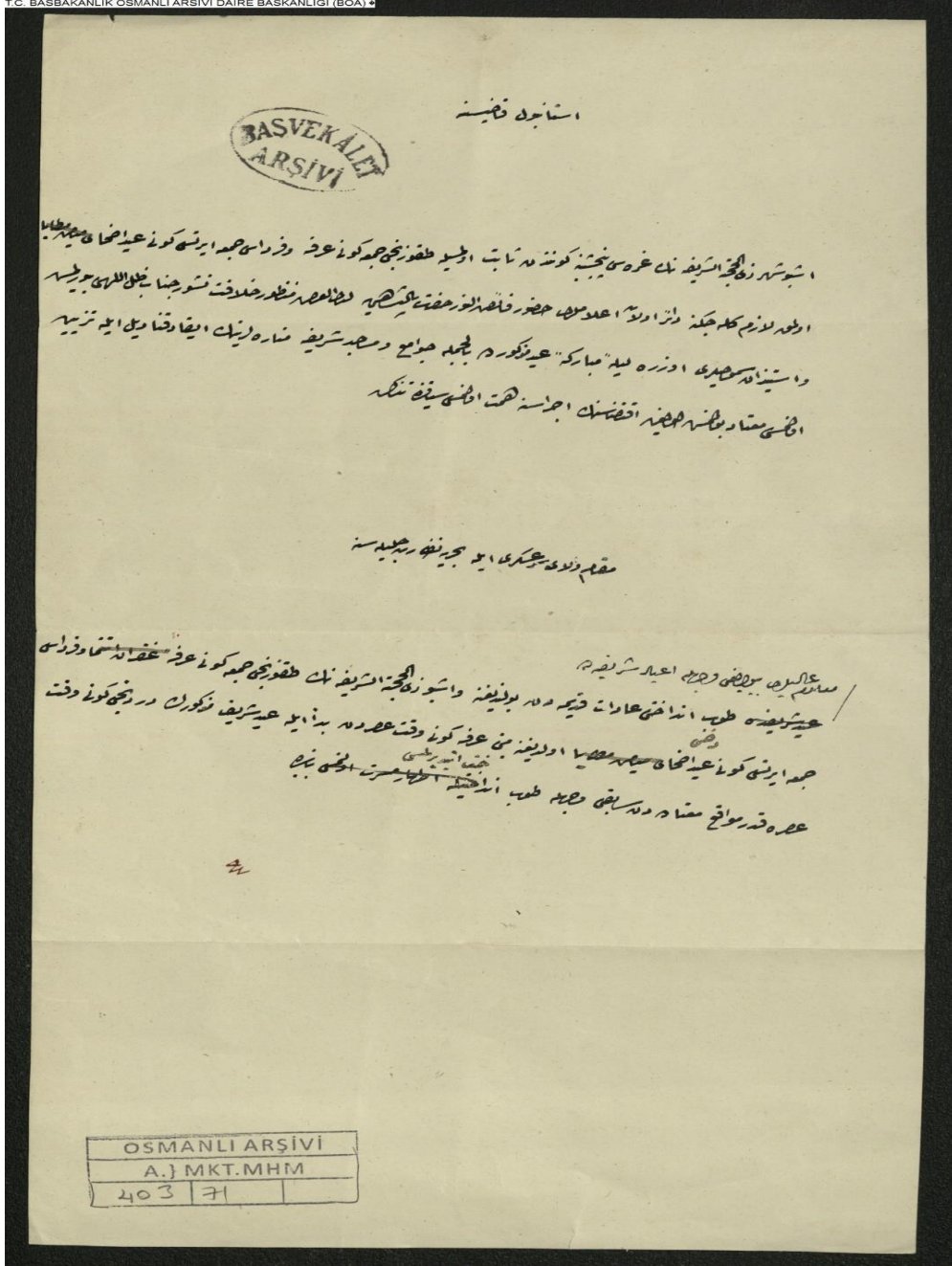
اصول محمديه رسول سلطنة سنيده بولنغي اوزره معايدة هيلينجه شهانه رسم عظيمه يقى ومطه بالعبارة العلية
بيشكاهذه اجرمن خصصه اداة سنية حضرت جلالتى شرفصدر بولنغي حالده داخل الاى والارايه
ذات صدر عظيمى ووكلاى ققم حضرتيله فويره ازه صباع عمارى وقنده قبه هيلويه ملوكايز موجوده
مرتب الاى والاياله ققمى جامعه عزيمت تصيممكرد على جناب شيراي بولنغي اول جامعه كبريان مزينه
توكت وبعد الاى صلوة عيد سنيه مرتب الاى والاياله سزاي هيلينجه ملوكايزه سوره عند مطه عظيمه
وعصه اظه سنيه سايه خنج ايت بولنغي السلام بجله ادباب معايدة بلويرجه صف اراى قيام
ومظفر قوم بادشاه دارغلام اولقيرى جانب تشيظوه بالاخبارات شكستمان جلالتى اقدوس
بالدولة والاقبال اريكة هيلينجه بادشاهانه ليه قنيت از اجادل بوردقندره اشيو مذكرة الدير
تقديم قنانه صوت ترتيب وقوله اجزى رسم على مذكوره مباورث قلخنى وهيه علم عايدي بولنجه
لهصالحه امر ووزاره حضرت مع له الامر كدر

İ. DH 1288/101366

1

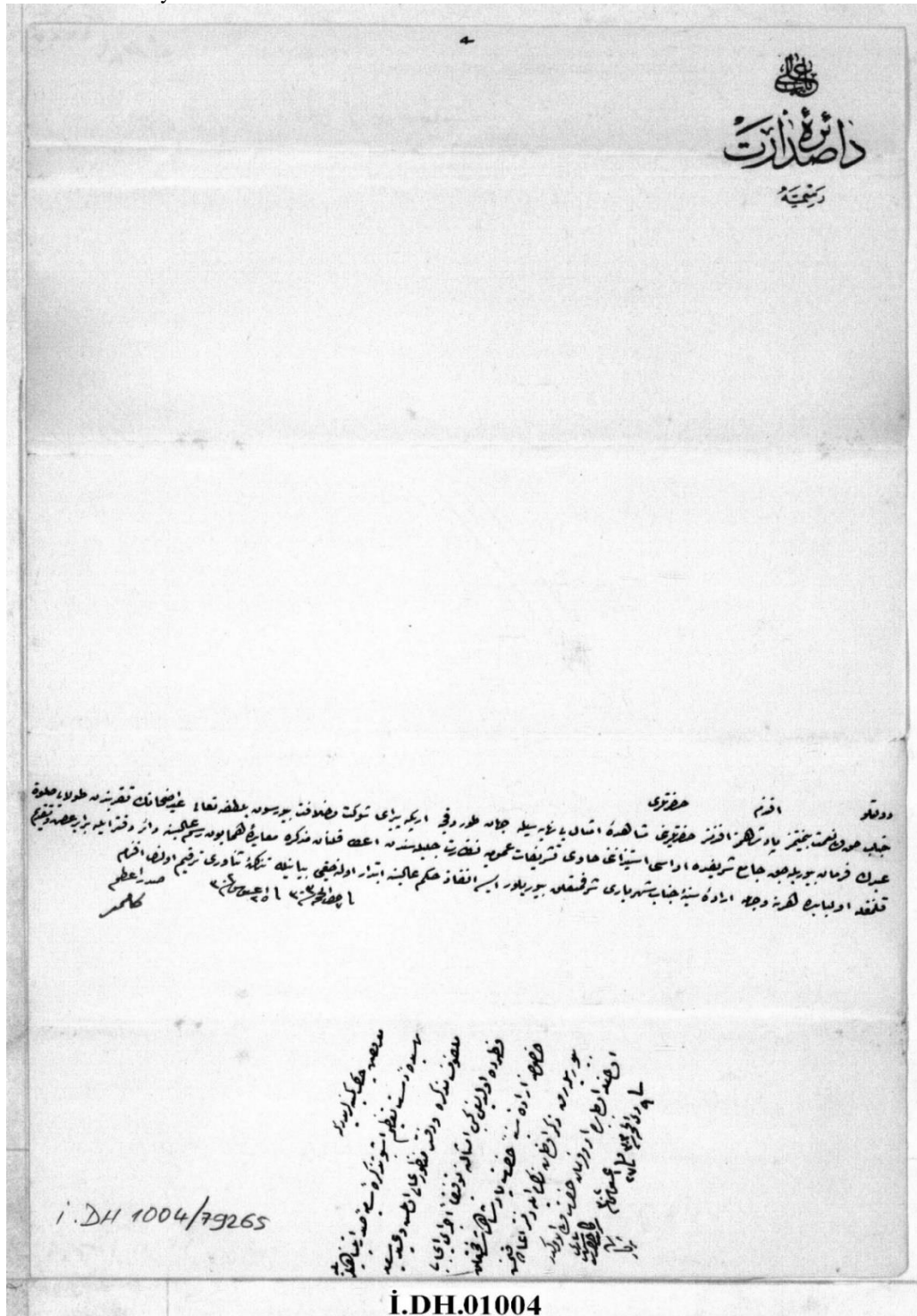
İ.DH.01288

Ek 3: Kurban Bayramı Öncesi ArefeGecesi Bütün Cami ve MescidlerinKandillerinin Yakılması Her Sene Olduğu Gibi Belirli Yerlerde ArefeGünü İkinci Vaktinden İtibaren Bayramın Dördüncü Günü İkinci Vaktine Kadar Top Atışı Yapılması

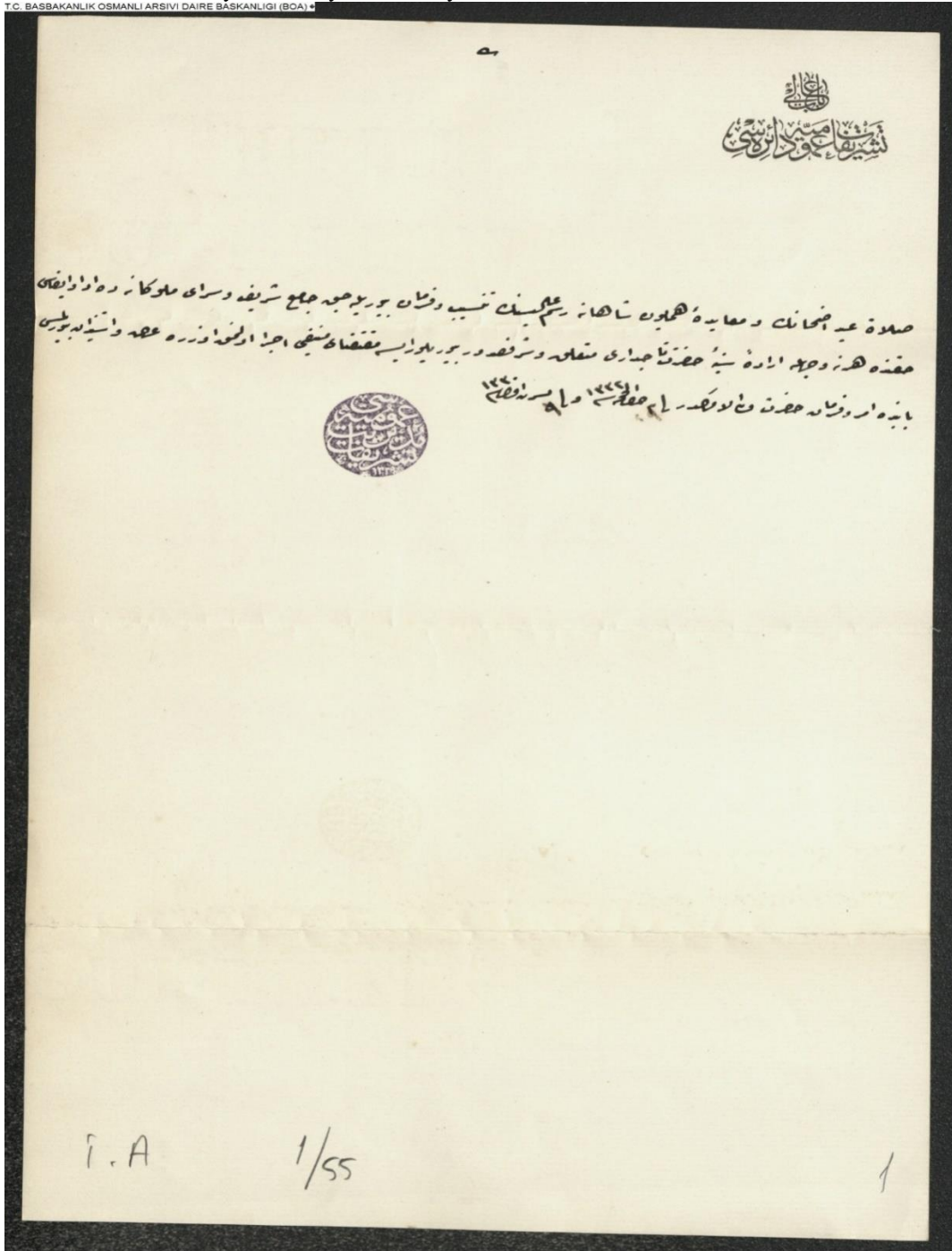

A.} MKT.MHM.00403.00071.001

Ek 4: İyd-i Said-i Adhâ Merasim-i Âlisine Dâir

Ek 5: Kurban Bayramı Muâyede-iHümâyûnResm-i Âlisinin Sûret-i İcrâsı

Ek 6: Kurban Bayramı Muâyede-i Hümâyûnresm-i Âlisinin Sûret-i İcrâsı

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

باغالی
 زاره صدارت
 آردی دیوانه ایرون
 ۱۹۱۲

۴

عطفند اضم حقته
 جناب صد زات خلدت سانه افند حفتی شاهه اشاک کتره سیله شرف بختیه ریکه خلدت وسلطنه بوسوه عید یاسیه برید احطابک تقدیر جلودنایه
 میلاده عیدک هانکی جمع شریفه ادا ومعایج شاهانه رسم عیادت هانکی سراه هایدنزه اجراسا مرد و خلامه بوسید جغد وار شرفیات مدینه زنده
 لقا عیبه و تقدیرم ارتغه اردو سیه جناب خلدت یسیه نه وجایه شرف صدور بوسید بوسید و عیادت لقا ایدر کجه بیله شکره سادری تریم قلدن ادم

صد اعظم
 ادره ایرون ایرون

عطفند اضم حقته
 جناب صد زات خلدت سانه افند حفتی شاهه اشاک کتره سیله شرف بختیه ریکه خلدت وسلطنه بوسوه عید یاسیه برید احطابک تقدیر جلودنایه
 میلاده عیدک هانکی جمع شریفه ادا ومعایج شاهانه رسم عیادت هانکی سراه هایدنزه اجراسا مرد و خلامه بوسید جغد وار شرفیات مدینه زنده
 لقا عیبه و تقدیرم ارتغه اردو سیه جناب خلدت یسیه نه وجایه شرف صدور بوسید بوسید و عیادت لقا ایدر کجه بیله شکره سادری تریم قلدن ادم

صد اعظم
 ادره ایرون ایرون

عطفند اضم حقته
 جناب صد زات خلدت سانه افند حفتی شاهه اشاک کتره سیله شرف بختیه ریکه خلدت وسلطنه بوسوه عید یاسیه برید احطابک تقدیر جلودنایه
 میلاده عیدک هانکی جمع شریفه ادا ومعایج شاهانه رسم عیادت هانکی سراه هایدنزه اجراسا مرد و خلامه بوسید جغد وار شرفیات مدینه زنده
 لقا عیبه و تقدیرم ارتغه اردو سیه جناب خلدت یسیه نه وجایه شرف صدور بوسید بوسید و عیادت لقا ایدر کجه بیله شکره سادری تریم قلدن ادم

صد اعظم
 ادره ایرون ایرون

۱. A 1/55
 2

Ek 7: Mevlid Kandili Münasebetiyle Minarelerde Kandil Yakılması Hakkında İrade

پادشاه

۹

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

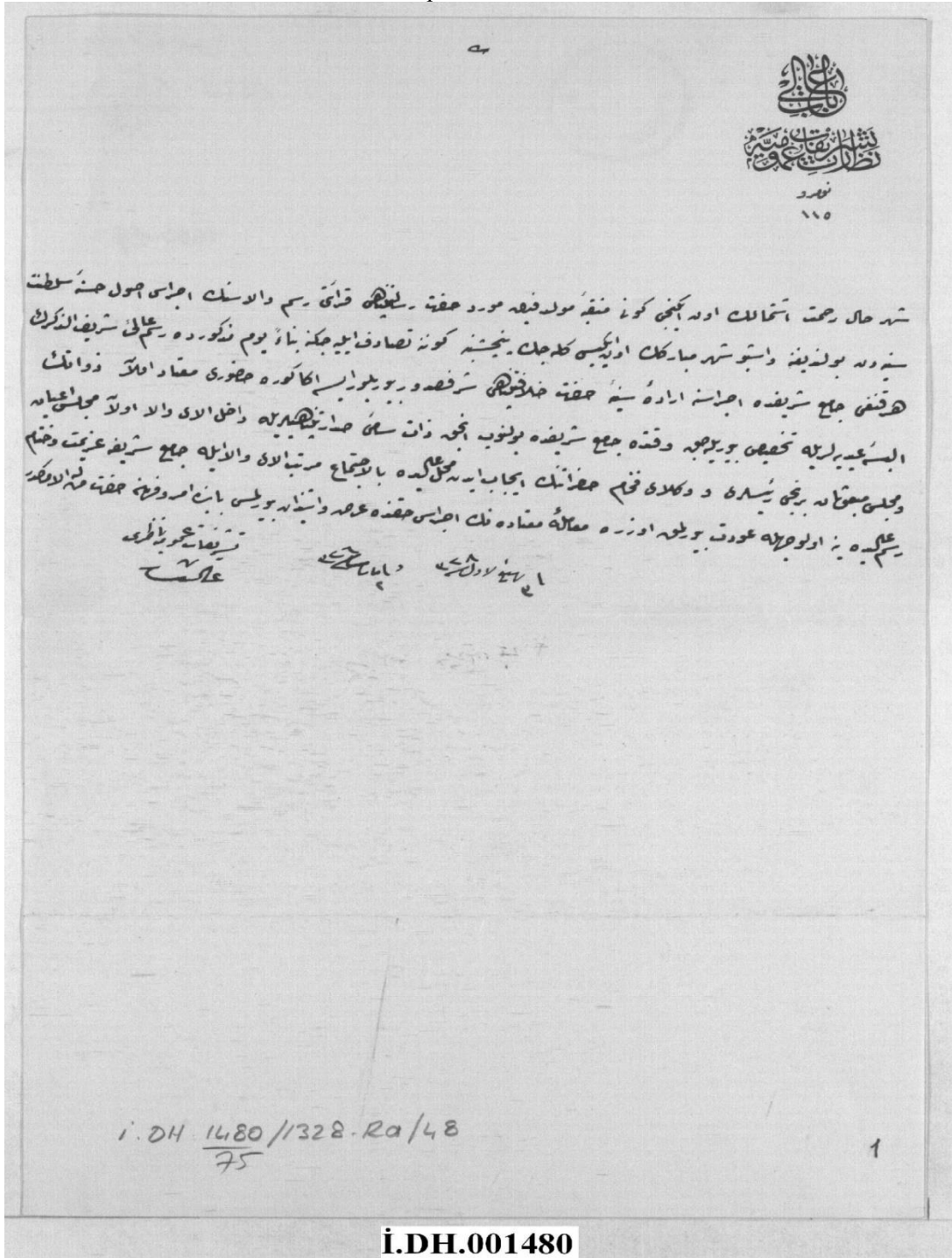
شوقاً کرامتو مهابتو قدرتو و عظمت افتم
اشبور بیع الوؤل غرة سی با تزویه ثابت اولوب لکن صالح کونون مضبوط اولغله شبیلده حضرت رسول
مجیبی علیه من الصلوات ازکاهها اشبواون الجحی جمعه ایرتی کجه سی اولون اقصا اینین ولله
مبارکته منکوره ده معنوا و زده جومع شریفه منار اتده ایقاد قنادرل ایله توبرعیون مسکینه مبارکته
حادی مبارکین عظام نور ادر مرقدیم الحیوم القیام حضرتانک جومع شریفه لری قیم باشلارینه تنبیه اولغون
استانبول قاضیه افندی داعیلری اعلام ایتمک معروض حضور عالیذری قلفشدر منظور هر اولری بود
فرمان توفیقو کرامتو مهابتو قدرتو و عظمت افتم پادشاه حضرتابد

HAT 21/1361

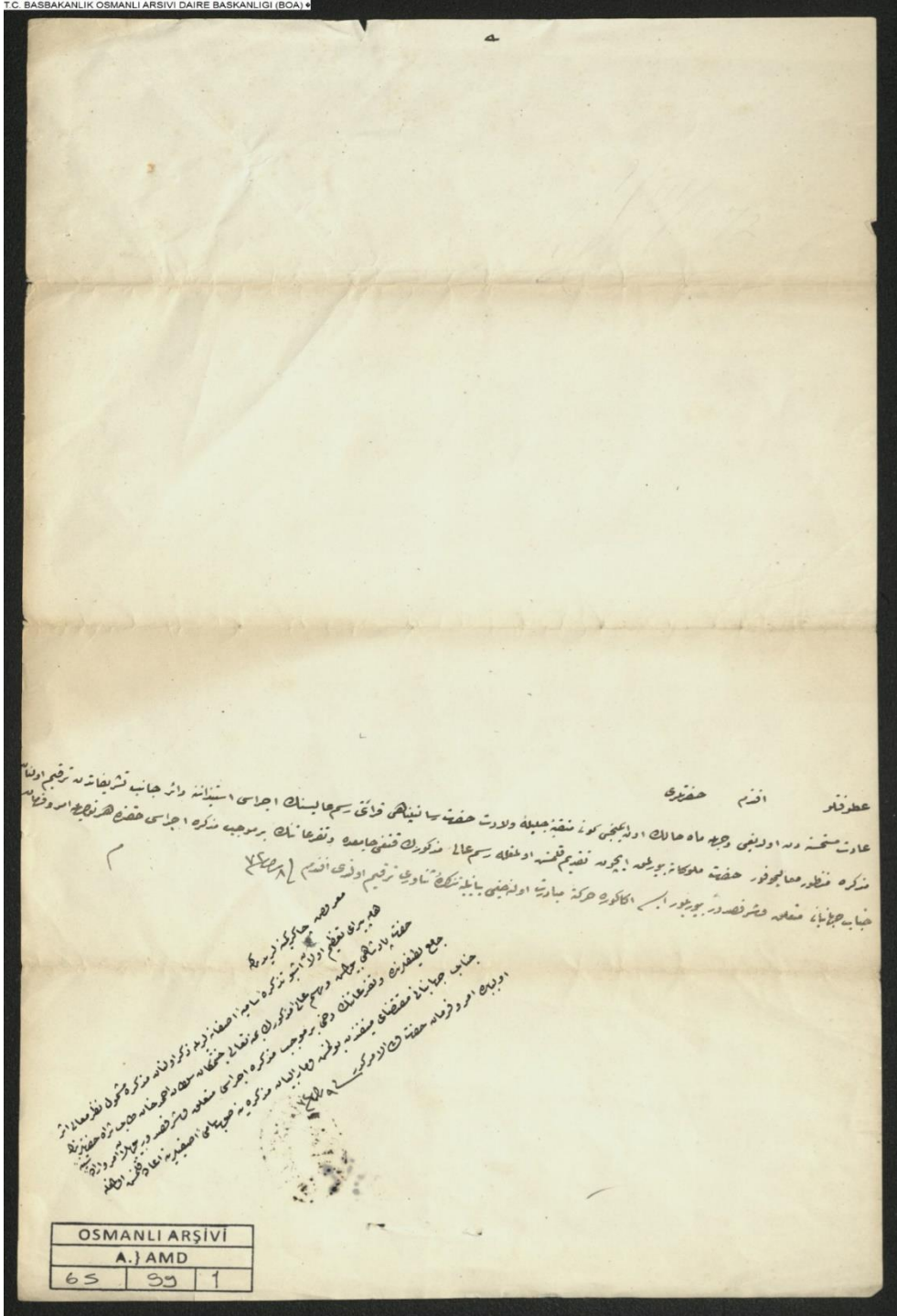
HAT. 0211

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

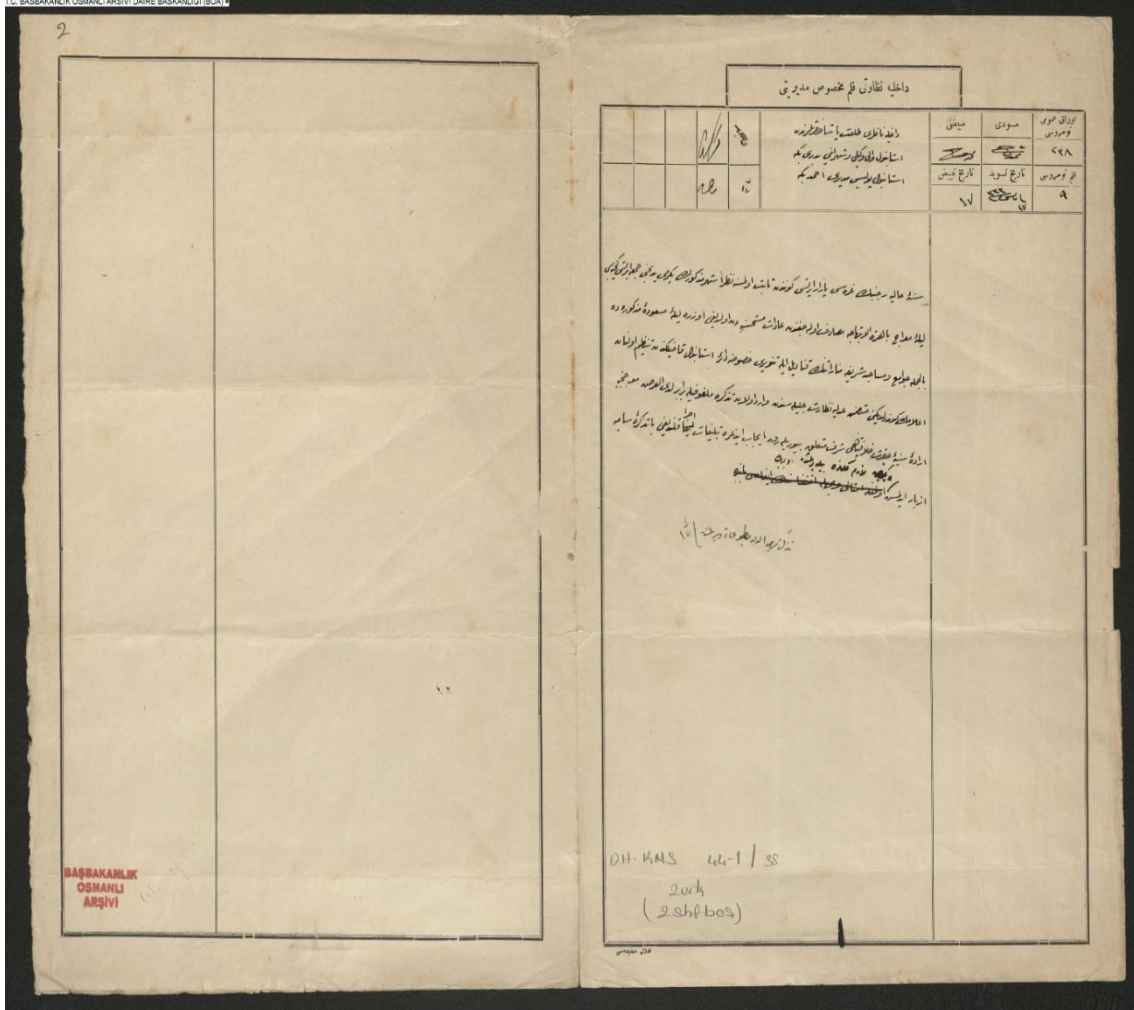
Ek 8: Mevlid Kandili Merasiminin Yapılması

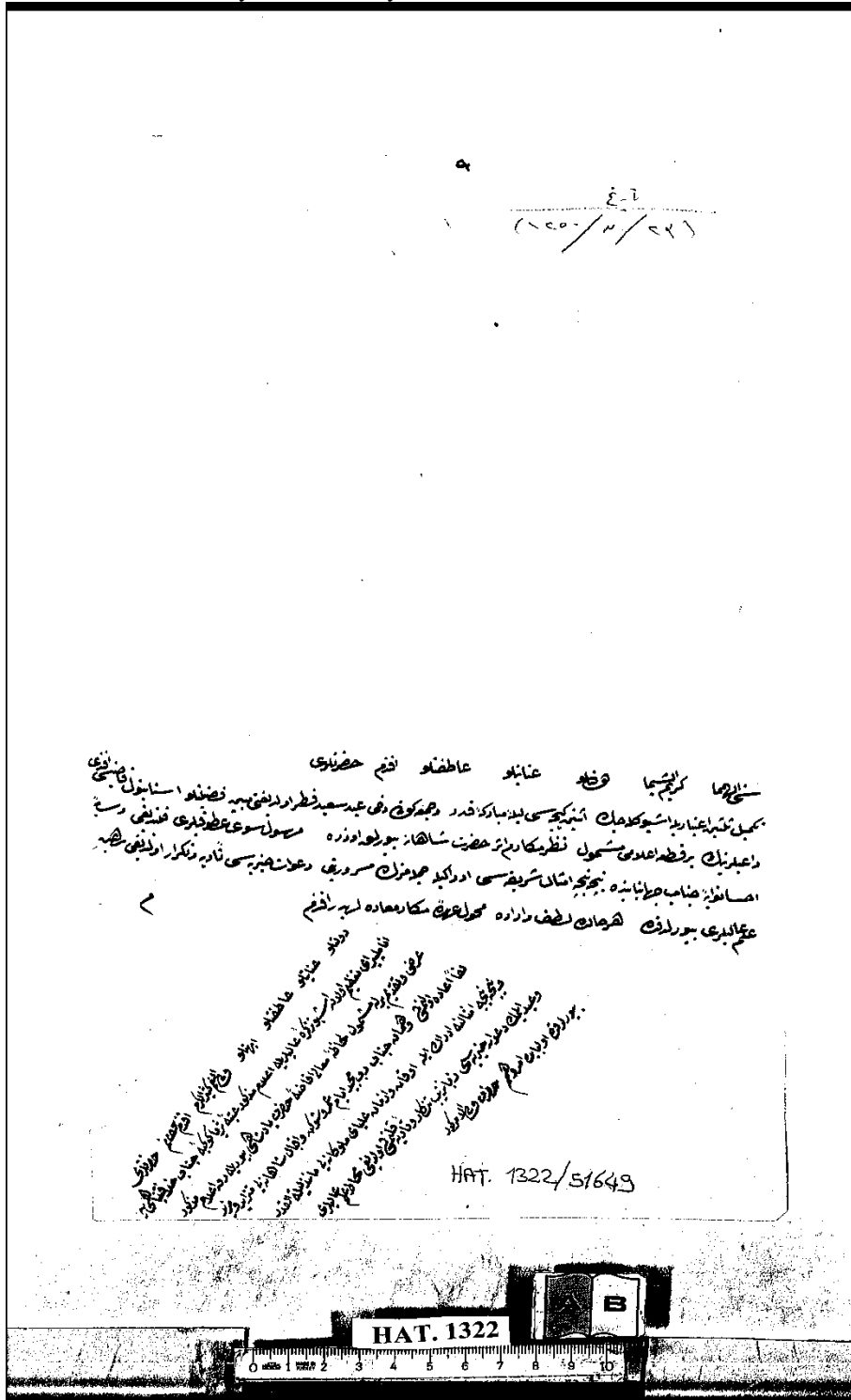
Ek 9: Mevlid Kandili Merasiminin Sultan Ahmed Cami'nde Yapılacağı

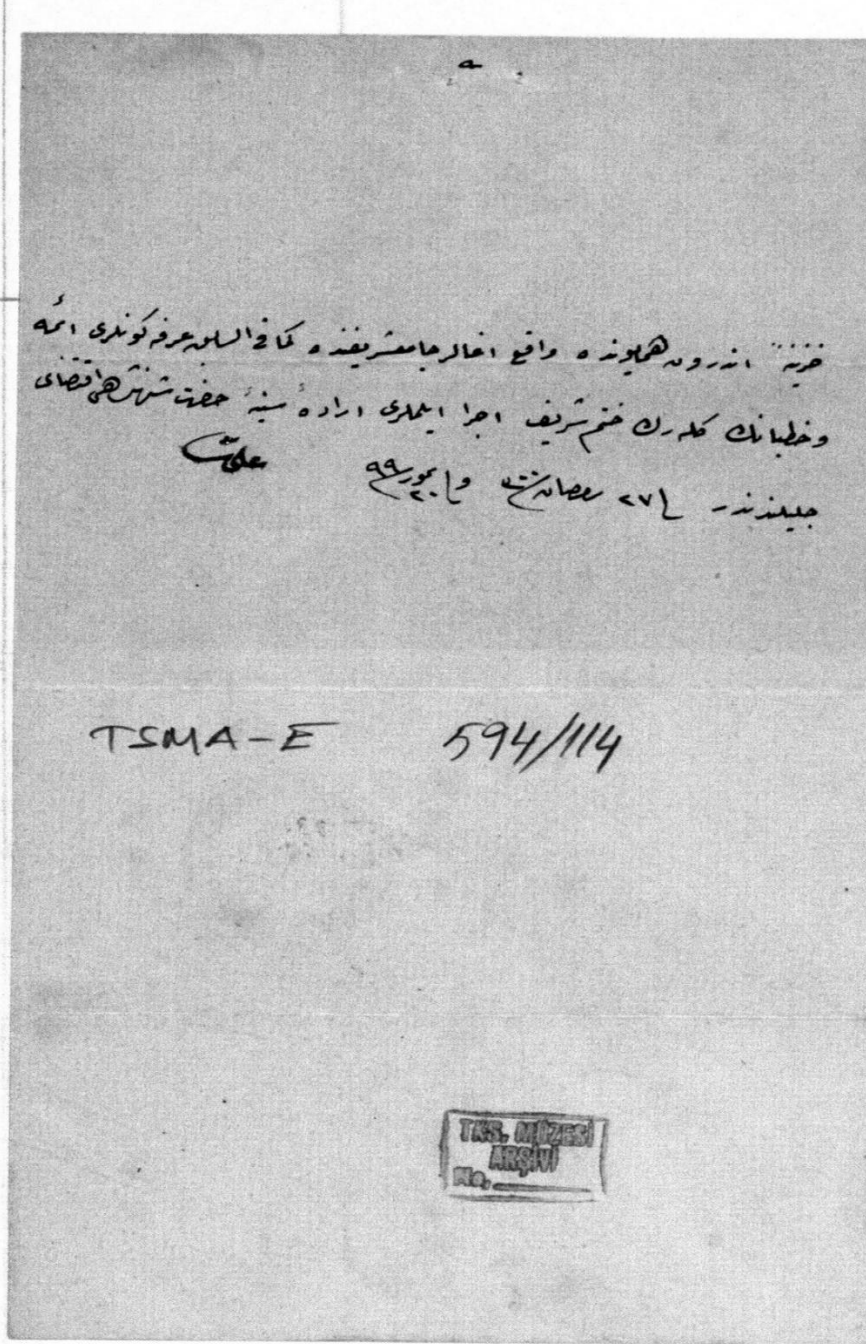
Ek 10: Miraç Kandili Münasebetiyle Bütün Cami ve MescidMinarelerinin Kandillerle Donatılmasının Tebliği

Ek 11: Kadir Gecesi, Bayram Günü vs.ye Dâir

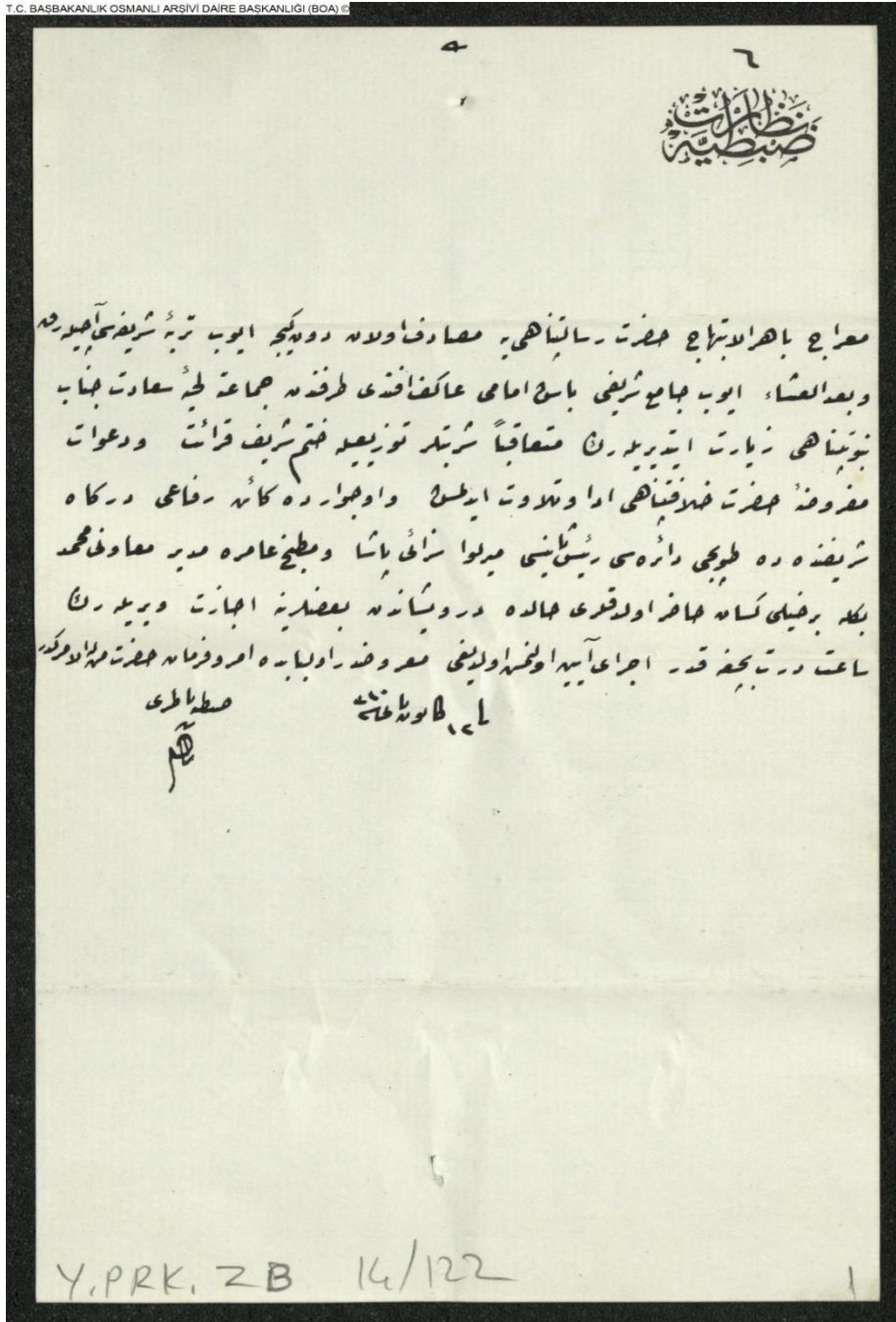
Ek 12: Enderun'da Bulunan Ağalar Cami'nde MûtâdÜzere ArefeGününde İmam ve Hatiplerin
Gelerek Kur'ân Hatmi Yapmaları

TSM A.E.0594

Ek 13: Mirac Kandili Edası

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Y.PRK.ZB.00014.00122.001